

บทที่ 4

บุคลิกภาพของสุนทรภู่ที่ปรากฏในวรรณกรรม

วรรณกรรมที่สุนทรภู่สร้างขึ้นนอกจากจะแสดงให้เห็นถึงการดำเนินชีวิตและพฤติกรรมด้านต่าง ๆ ของท่านแล้ว ยังแสดงบุคลิกภาพของสุนทรภู่อย่างเด่นชัดทั้งในแง่ค่านิยม ทศนคติ อุปนิสัย และการปรับตัวอีกด้วย บุคลิกภาพของสุนทรภู่ที่ปรากฏในวรรณกรรมมีดังต่อไปนี้คือ

๑. มินิสัยเจ้าชู้

ในวรรณกรรมประเภทนิราศซึ่งเล่าถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ในชีวิตของสุนทรภู่นั้น มีข้อความคร่ำครวญถึงผู้หญิงหลายต่อหลายคนด้วยกัน ทั้งที่เอื่อยนามและไม่เอื่อยนาม ลักษณะการคร่ำครวญนั้นก็มีการกล่าวอ้างความสัมพันธ์ การตัดพ้อต่อว่าและการแสดงความรักความอาลัย จจริงอยู่ ลักษณะสำคัญของวรรณกรรมประเภทนิราศ คือการคร่ำครวญถึงหญิงคนรักซึ่งต้องพลัดพรากจากไป หญิงที่กวีคร่ำครวญถึงอาจไม่มีตัวตนจริง ๆ ก็ได้ แต่นิราศของสุนทรภู่มักจะไม่เป็นเช่นนั้น ดังจะเห็นได้ว่าหญิงบางคนที่สุนทรภู่วรรณถึงในนิราศเป็นผู้มีบทบาทอยู่ในชีวิตจริง ๆ ของสุนทรภู่ เช่น แม่จันและแม่ نیم เป็นต้น นอกจากนี้ผู้หญิงอีกหลายคนที่สุนทรภู่วรรณถึงบ่อย ๆ ในนิราศต่างเรื่องกัน ก็เป็นการกล่าวอ้างความสัมพันธ์ที่มีข้อความคงเส้นคงวา แสดงให้เห็นว่านางในนิราศของสุนทรภู่หลายคนมีตัวตนจริง ๆ และการที่สุนทรภู่อ้างความสัมพันธ์นั้นชู้สาวกับผู้หญิงหลายคนดังที่เปิดเผยไว้ในนิราศก็ย่อมจะแสดงถึงบุคลิกภาพอย่างหนึ่งของสุนทรภู่ คือความมินิสัยเจ้าชู้ ซึ่งดูเหมือนว่าสุนทรภู่อีกจะรู้ตัวดี ดังที่กล่าวไว้ในนิราศสุพรรณว่า

ลูกเอ๋ยเจยเช่นปั้น	ปูนขาว
สาวเพ่งเล็งหลบสาว	สิ้นแล้ว
ปะเป็นเช่นพ่อคราว	ครึ่งหนุ่ม ชุ่มฉ่ำ
ตายราบลากไม้แคล้ว	คลาดชานาที่

ในวัยหนุ่มสุนทรภู่อ้างเจ้าชู้เพียงใดจะสังเกตได้จากข้อความในนิราศสุพรรณต่อไปนี้

วัดปะขาวคราวรุ่นรู้	เรียนเขียน
ทำสูตรสอนเสมียน	สมุดน้อย

เดินระวางระวางเวียน	หว่างวัด ปะขาวเอย
เคยขึ้นกลิ้งกลิ้งสรว้อย	สวาทห่างกลางสวน
สวนหลวงแลเสลาลังล้วน	พฤษภา
เคยเสด็จวังหลังมา	เมื่อน้อย
ข้าหลวงเล่นปีตดา	ต้องอยู่ โยงเอย
เห็นแต่พลับกับสรว้อย	ซ่อนซุ่มคลุมโปง

เมื่อครั้งที่สุนทรภู่ไปเมืองแกลงและไปบ่วยอยู่ที่นั่น มีหญิงชื่อม่วงและคำ ซึ่งสุนทรภู่อ้างว่าเป็นหลานมาช่วยพยาบาล พอสุนทรภู่อยุ่ย ม่วงกับคำก็มีเรื่องโกรธเคืองกัน ดังที่กล่าวไว้ในนิราศเมืองแกลงว่า

ครั้นหายเจ็บเก็บดอกไม้มาให้บัง	กลับระคางเคืองช้องกันสองหลาน
จะว่ากล่าวน้าวโน้มน้ำประโลมลาน	ไม่สมานสโมสรเหมือนก่อนมา
ก็จนจิตคิดเห็นว่าเป็นเคราะห์	จึงจำเพาะหึงหวงพวงบุปผา

ตอนที่สุนทรภู่จะกลับกรุงเทพฯ ก็ได้เขียนส่งลาม่วงและคำไว้ โดยใช้สภาพนามแทนตัวเองว่า “พี่” ทั้ง ๆ ที่เคยบอกว่าหญิงทั้งสองนี้เป็นหลาน

อย่าเศร้าสรว้อยคอยพี่พอบีหน้า	จึงจะมาทำขวัญเหมือนมันหมาย
ไม่ทิ้งขว้างห่างให้เจ้าได้อาย	จงครองกายแก้วตาอย่าอาวรณ์

กลอนข้างต้นนี้ยังชวนให้เข้าใจได้ว่า สุนทรภู่น่าจะมีความสัมพันธ์ฉันชู้สาวกับหญิงทั้งสองหรือกับใครคนใดคนหนึ่ง และการที่ม่วงกับคำโกรธเคืองกันตามที่สุนทรภู่เล่าก็คงเนื่องมาจากเกิดหึงหวงกันนั่นเอง

หญิงที่มีบทบาทสำคัญในชีวิตของสุนทรภู่คนหนึ่งคือ แม่จัน ภรรยาคนแรกของสุนทรภู่ และดูเหมือนว่าแม่จันผู้นี้จะมีบทบาทในนิราศของสุนทรภู่มากกว่าคนอื่น ๆ ในนิราศเมืองแกลงและนิราศพระบาท สุนทรภู่คร่ำครวญถึงแม่จันอย่างเป็นนางในนิราศเพียงคนเดียว และถึงแม้ว่าต่อมาสุนทรภู่จะเลิกร้างกับแม่จันแล้วและไปมีความสัมพันธ์กับหญิงอื่นอีกหลายคน แต่สุนทรภู่ก็ยังพูดถึงแม่จันในนิราศเกือบทุกเรื่อง สิ่งที่สุนทรภู่พูดถึงนั้นมีทั้งการแสดงความรักอาลัยอาวรณ์ ว่าลึกถึงความหลัง ประชดประชันและตัดพ้อต่อว่า อย่างไรก็ตาม แม่จันก็ไม่สามารถหยุดยั้งความเจ้าชู้ของสุนทรภู่ไว้ได้

ภรรยาของสุนทรภู่อีกคนหนึ่งคือ แม่นิมซึ่งเป็นมารดาของดาบ ดังที่ได้เล่าไว้แล้วในประวัติของสุนทรภู่ นอกจากนี้ก็มีหญิงที่ชื่อจิว ซึ่งมีความสัมพันธ์กับสุนทรภู่อ่างไม่เปิดเผยนัก สุนทรภู่อ้างถึงหญิงผู้นี้เป็นครั้งแรกในนิราศวัดเจ้าฟ้า ว่า

ถึงบ้านจิ้งจิวตั้งแต่พ้นหนาม	ไม่มองงามเหมือนแมงจิวที่ผิวเหลือง
เมื่อแลพบหลบพักรักลักขำเลื่อง	ดูปลัดเปลืองเปล่งปลั่งกำลังโลม
มาลับนวลทวนไต้เห็นไม้จิว	เสียดายผิวพักรักผ่องจะหมองโคม
เพราะเสียวรักหนักหน่วงนำทรวงโถม	ใครจะโลมเลียมรสช่วยชดเจือ

และในนิราศพระประธม สุนทรภู่ยังกล่าวถึงจิวอีกว่า

นำค่างพรมลมเฉื่อยเรื่อยเรื่อยรว	หนาวดอกจิ้งจิวออกดอกไสว
เกสรจิวปลิวฟ้ามายาใจ	ให้ทราบในทรวงซำสูบลากลิ่น
โอ้จิวบ่พาหนาวเมื่อคร่าวยาก	สุดจะฝากแผงหน้าไม้ฝ่าฝืน
แม้จิวเป็นช่างงานเมื่อวานชื่น	จะชูชื่นช่วยหนาวเมื่อคราวครวญ

ในนิราศสุพรรณมีข้อความที่กล่าวเป็นทำนองว่า ความสัมพันธ์ระหว่างสุนทรภู่กับหญิงผู้น่าจะเป็นการผิดศีลธรรม

บางสะแกแลสะล่างจิว	ทิวราย
เรียงฝั่งตั้งฉัตรฉาย	แซมช้อย
จิวไม่ไซจิวสาย	สวาทเช่น เห็นเอย
จิวพี่ที่แน่นน้อย	นิกหนาอาลัย

ยามยลต้นจิวบ่	หนาหนาม
นิกบ่าวบวับหวาม	วุ่นแล้ว
คงจะประจิวหวาม	สวาทเมื่อ ม้วยแย
จิวกับพี่มิแคล้ว	ชนจิวลิวสูง

นอกจากจิวแล้ว ในนิราศวัดเจ้าฟ้าสุนทรภู่ยังกล่าวถึงหญิงอีกหลายคน อย่างมีนัยแสดงถึงความรักความผูกพันที่สุนทรภู่มิต่อหญิงเหล่านั้น เช่นคนหนึ่งชื่อ แดง และอีกคนหนึ่งชื่อ อิน

ถึงโพแดงคิดถึงแดงที่แจจ๊ก	ดูนารักรสชาติประหลาดเหลือ
แม้ลอยฟ้ามายาเดียนที่ในเรือ	จะฉีกเนื้อนังกลิ่นให้ชื่นใจ
ถึงเกาะเรียงเคียงคลองเป็นสองแยก	ป่าละแวกวังราชประพาสสินธุ์
ได้นางห้ามงามพร้อมชื่อหม่อมอิน	จึงตั้งถิ่นที่เพราะเสนานาม
หวังถวิลอินน้องละอองเอี่ยม	แสนเสงี่ยมงามพร้อมเหมือนหม่อมห้าม
จะหายศอตส่าห์พยายาม	คงจะงามพักรักพร้อมเหมือนหม่อมอิน

อินคนนี้อาจเป็นคนคนเดียวกับที่สุนทรภูู่เคยกล่าวถึงในนิราศเมืองเพชร ว่า

ที่ไหนไหนไม่ตรึงคัสัน	เว้นแต่อินวัดเกษตรของเชษฐา
ช่างตัดญาติขาดแต่ไม่เมตตา	พอเห็นหน้าน้องก็เบือนเหมือนไม่เคย
หญิงที่สุนทรภู่กล่าวถึงบ่อย ๆ อีกคนหนึ่ง	นับว่าเป็นหญิงสูงศักดิ์ สุนทรภู่จะเรียกว่า มณ-
ทาทิพย์ ซึ่งคงจะเป็นนามสมมติ สุนทรภู่กล่าวถึงหญิงผู้นี้ในนิราศวัดเจ้าฟ้าว่า	
เสียดายดวงผกามณฑาทิพย์	เห็นลิบลิบแลชวนให้หวนโหย
เพราะห่วงพุ่มกุมรินไม่บินโบาย	จะร่วงโรยรสสันกลิ่นผกา
และ	
มณฑาทิพย์กลีบบานตระการกลิ่น	กุมรินหรือจะร่วงห่างเกสร
จงทราบความตามใจอาลัยวอน	เดชะกลอนกล่าวปลอบให้ตอบคำ
จะคอยฟังดังคอยสอยสวาท	แม้เหมือนมาดหมายจะชิมให้อิ่มหน้า
ถ้าครั้งนี้มี ได้เขื่อนยังเขื่อนอำ	จะต้องคร่ำคร่าเปล้าแล้วเราเอย
นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงหญิงผู้นี้อีกครั้งหนึ่งในนิราศพระประธม เป็นทำนองว่าเธอสิ้น	
ชีวิตไปแล้ว	
ทั้งแก้วเนตรเกษรามณฑาทิพย์	จงลอยลิบลู่ลงถึงสรวงสวรรค์
จะเกิดไหนได้อยู่คู่ชีวิตัน	อย่ามีอันตราเป็นเหมือนเช่นนี้
เมื่อตอนที่จำพรรษาอยู่ ณ วัดอรุณราชวราราม สุนทรภู่คงจะมีความสัมพันธ์กับหญิงหลาย	
คนด้วยกัน ดังที่กล่าวไว้ในนิราศสุพรรณ และในเรื่องนี้ยังกล่าวถึงหญิงที่ชื่อน้อย สุข และม่วงไว้ด้วย	
ดังนี้	
บางน้อยพลอยนิกน้อย	น้องเอย
น้อยแนบแอบอกเคย	คู่เคล้า
เห็นน้อยค่อยสนอมเขย	เขื่อนชั้น อื่นแม่
น้อยแต่ชื่อหรือเจ้า	จิตน้อยลอยลม
ถึงบางนางสุขน้อย	นามเหมือน
สุขพิที่ร่วมเรือน	เพื่อนร่อน
ยามสุขทุกปีเดือน	ไม่อยู่ คู่เอย
ยามทุกข์สุขกาหลอน	หล่นหน้าเปล้าตาย
บางม่วงทรวงเศร้าคิด	เคยชวน
ม่วงเก็บมะม่วงสวน	สุกระยา

ม่วงอินรีนวิญจวน

จิตไม่ ไกรแฮ

ม่วงหม่อมหอมทวนหน้า

เสน่ห์เนื้อเจ้าจันทน์

หญิงอีกผู้หนึ่งที่สุนทรภู่กล่าวถึงในรำพันพิลาปอย่างมากมาย แต่กล่าวอย่างเป็นนัย ๆ คือ กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพผู้ทรงอุปถัมภ์สุนทรภู่ ในระหว่างที่จำพรรษาอยู่ ณ วัดเทพธิดาดังได้กล่าวมาแล้วในประวัติของสุนทรภู่

จะเห็นได้ว่าสุนทรภู่มีเรื่องพิวพันรักใคร่กับหญิงหลายคนนับแต่วัยหนุ่มจนกระทั่งย่างเข้าสู่วัยชรา แม้แต่เมื่อตอนบวชอยู่ก็ยังคงมีความสัมพันธ์กับผู้หญิงโดยไม่คำนึงถึงพระวินัย ยิ่งไปกว่านั้นในบางรายยังมีที่กล่าวจะเป็นการละเมิดต่อศีลธรรมด้วย เช่นกรณีหญิงที่มีชื่อจริงเป็นต้น และในบางครั้งก็เป็นการแสดงความอาเจียมอย่างน่าตึ๋น เช่นการไฝรักกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ดังนั้น จึงไม่น่าแปลกใจที่สุนทรภู่จะแสดงทัศนะของท่านเกี่ยวกับผู้หญิงไว้อย่างชัดเจนในพระอภัยมณีตอนหนึ่งว่า

ในเพลงที่ว่าลามพิพรหมณ์เอ๋ย ยังไม่เคยเซยชิตพิสมัย

ถึงร้อยรสบุปผาสุมาลัย

จะชื่นใจเหมือนสตรี ไม่มีเลย

พระจันทร์จรลวงกลางโคม

ไม่เทียบโฉมนางงามเจ้าพรหมณ์เอ๋ย

แผ่นดินได้แก้วแล้วจะคอยประคองเคย

ถนนมเซยชมโฉมประโลมลาน

ความเจ้าชู้ของสุนทรภู่ นอกจากที่กล่าวมาแล้วยังปรากฏในวรรณกรรมประเภทนิทานอีกด้วย สุนทรภู่ได้กำหนดให้ตัวเอกฝ่ายชายแต่ละคนมีบทบาทพิวพันกับผู้หญิงหลายคน ซึ่งเท่ากับได้ สะท้อนนิสัยเจ้าชู้ของผู้แต่งออกมาให้เห็น ตัวละครเหล่านี้ได้แก่ โคบุตร ลักษณะวงศ์ สิงห์ไกรภพ พระอภัยมณี ศรีสุวรรณ สุตสาคร และสินสมุทร เป็นต้น “พระเอก” เหล่านี้ล้วนแล้วแต่ผูกสมักรักใคร่กับผู้หญิงไม่น้อยกว่า ๒ คนขึ้นไป ทั้งนี้ ไม่นับซ้ำบาทบริจาริกาซึ่งต้องมีอยู่มากตามธรรมเนียม จริยอยู่การกำหนดให้ตัวเอกฝ่ายชายให้มีอุปนิสัยเช่นที่ว่ามี อาจได้รับอิทธิพลมาจากรูปแบบของวรรณกรรมเก่า ๆ หรือความนิยมของสังคมยุคนั้นอยู่บ้าง แต่คงจะมี ใช่อิทธิพลสำคัญเป็นแน่ แท้ที่จริงแล้ว ความเจ้าชู้ในอุปนิสัยอันเป็นบุคลิกภาพของสุนทรภู่ นั่นเอง ที่ทำให้สุนทรภู่กำหนดตัวเอกฝ่ายชายให้มีบทบาทเด่นในทางเจ้าชู้หรือมีเสน่ห์ต้องใจผู้หญิงดังปรากฏในวรรณกรรมประเภทนิทานแทบทุกเรื่อง

๒. มีปมด้อยในเรื่องรูปร่างและฐานะ

สุนทรภู่มีความรู้สึกอยู่เสมอว่าท่านเป็นคนรูปไม่งาม ดังที่เคยกล่าวไว้ในนิราศวัดเจ้าฟ้าว่า “ทั้งรูปชั่วตัวดำทั้งดำศักดิ์” และดูเหมือนว่าจะเป็นคนศิรชะล้นด้วย มีเค้าความในเรื่องนี้อยู่ในนิราศพระบาทเมื่อพูดถึงนกตะกุ่มและผลไม้ชนิดหนึ่งชื่อลูกหัวล้าน ดังนี้

ศิรชะเตียนเลี่ยนโล่งหัวล้านเลื่อม เห็นยังกระเพื่อมร้องแรงเสียงชน

ไอ้หัวนกนี้ก็ล้านประจานคน

เมื่อยามยลเพียงแสนระกำทรวง

และ

หัวล้านลูกละเบียดเสียหน้า
ใครล้านจันควรวีเยิมเสียมตัว

ลูกชี้ข้าอะไรล้านประจานหัว
มันสิบหัวสิบเบียดออกเรียทาง

ในนิราศสุพรรณสุนทรภู่ก็กล่าวถึงนกตะกุ่มว่า

นกกกรุ่มกลุ้มเกลื่อนห้อง
คุ่มคุ่มสุมสับปลา
ชยอกชยอกกลอกเหนียงพา
ศิระระกระกรุ่มโล้ง

ทุ่งนา
ปากโจ้ง
เพื่อนเที่ยว เกรี้ยวแฮ
เล่ห์ล้นบ้านเรา

นอกจากนี้ยังปรากฏคำอธิบายฐานในนิราศพระบาทประการหนึ่งว่า “ทั้งรูปร่างขอให้ราวกับองค์อินทร์” ซึ่งพอจะยืนยันได้ว่าสุนทรภู่มีรูปไม่งาม เมื่อมีปมด้อยในเรื่องนี้สุนทรภู่จึงสนใจเรื่องการแสวงหาอายุวัฒนะ เนื่องจากเชื่อว่ายาชนิดนั้นนอกจากจะทำให้อายุยืนแล้วยังมีสรรพคุณอันพิเศษอีกอย่างหนึ่ง ดังที่สุนทรภู่ระบุไว้ในนิราศวัดเจ้าฟ้า “ว่ายากินรูปร่างมอร่วมเรื่อง แม้นพันหัทจักงอกผมหงอกหาย แก่กลับกลายเป็นหนุ่มเนียนเนื้อเหลือง”

ส่วนในเรื่องฐานะนั้น สุนทรภู่ได้แสดงความขมขื่นในเรื่องความยากจนของท่านมาตั้งแต่วัยหนุ่ม ดังปรากฏในนิราศเมืองแกลง และนิราศพระบาทว่า

ถึงคลองขวางบางกระเทียมสะพานอก
เห็นแต่หมอนอ่อนแอบอรุระตน

ไอ้มาดกอ้างว้างอยู่กลางหน
เพราะความจนเจียวจึงจำระกำใจ

และ

มาคำรบพบพุทธรบาทแล้ว
ฉันเกิดมาชาตินี้ก็มีกรรม
ได้เคืองแค้นแสนยากลำบากบอบ
แม้นกลับชาติเกิดใหม่เป็นกายคน
แม้เมื่อตอนบวชเป็นพระภิกษุ

ขอคุณแก้วสามประการท่านอุปถัมภ์
แสนระยำยับยับด้วยอัปจน
ไม่สมประกอบทรัพย์สินก็ขัดสน
ชื่อว่าจนแล้วจงจากกำจัดไกล
สุนทรภู่ก็ยังบันถึงเรื่องความยากจนหลายครั้ง

นิราศวัดเจ้าฟ้ากล่าวว่า

พอออกเรือเมื่อเวลาสายณห์ยา
ตะลิ่งเหลียวเป็ลียวเป็ล้าเมื่อคราวจน

ละอองน้ำค้างย้อยเป็นฝอยฝน
ไม่มีคนเกื้อหนุนกรุณา

ถึงปากง่ามนามบอบบางกอน้อย
เหมือนน้อยทรัพย์นับหน้านินาจร

ยิ่งเศร้าสร้อยทรวงน้องดังต้องศร
ไปแรมรอนราวไพรไพรจัญญวจน

และเนื่องจากความยากจนนี้เองที่เป็นสาเหตุของความคับแค้นอย่างอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการไร้ญาติขาดมิตร ขาดคนรัก ดังที่สุนทรภู่ปรารภไว้ในนิราศพระปฐมว่า “ทุกวันนี้ มีทรัพย์สินเงินทอง เหมือนเราหรือเขาจะรักก็มีผลักใส่” “โอ้ยามจนอันอันกระสันสวาท คิดถึงญาติ ดังจะพาน้ำตาไหล” และ

นารีใดที่รักแต่ลักลอบ เสน่ห์มอบหมายรักเป็นพักผล
 เผอิญขัดพลัดพรากเพราะยากจน แบ่งกุศลสุตาทุกนารี

ด้วยความรู้สึกคับแค้นและขมขื่นในความยากจนนี้เอง ที่ทำให้สุนทรภู่สนใจในการเล่นแร่แปรธาตุเพื่อปรารภนาความมั่งคั่ง ดังจะเห็นได้ว่าการเดินทางไปแสวงหายาอายุวัฒนะและการเล่นแร่แปรธาตุของสุนทรภู่แต่ละครั้งเต็มไปด้วยความยากลำบาก บางครั้งก็ต้องเสี่ยงภัยอันตรายอย่างมาก แต่ท่ามกลางความลำบากนี้ แสงสว่างโดยไม่มีข้ออ้าง แม้จะผิดหวังครั้งแล้วครั้งเล่าก็ตาม ในร่ำพันพิลาปก็ยังมีคำปรารภถึงเรื่องนี้อีกว่า

ต่อเมื่อไรไปทำทองสำเร็จ แก่ปูนเพชรพบทองสักสองตุ้
 จะผาสุกทุกสิ่งนอนกลิ้งพุง กินหมูกึ่งไก้เป็ดจนเซ็ดฟัน

นอกจากที่กล่าวมาแล้ว ในโครงเรื่องย่อยของนิทานเกือบทุกเรื่องของสุนทรภู่มักปรากฏว่า ตัวเอกฝ่ายชายมักตกทุกข์ได้ยาก หรือปลอมแปลงตัวเป็นคนสามัญ ไปลักลอบได้ริตาของกษัตริย์เป็นชายา เช่น โคนบุตร แอบอยู่กับตายายผู้เฒ่าอุทยานเมืองกาหลง แล้วลักลอบได้นางอำพันมาลาริตาของกษัตริย์เมืองนั้น ลักษณะวงศ์ก็ลักลอบได้นางยี่สุ่นในทำนองเดียวกัน และศรีสุวรรณปลอมเป็นพราหมณ์เข้าเมืองอมจักรและลักลอบติดต่อกับนางเกษราจนต่อมาได้อภิเษกกัน เป็นต้น แม้ว่าโครงเรื่องเหล่านี้มักจะอยู่ในนิทานไทย แต่การที่สุนทรภู่กำหนดโครงเรื่องเช่นนี้บ่อยครั้งก็ชวนให้คิดว่า โครงเรื่องซึ่งตัวเอกอยู่ในสภาพต่ำต้อย แต่กลับได้เป็นถึงเขยของกษัตริย์เช่นนี้ เป็นการสะท้อนความปรารถนาในสถานะฐานะของสุนทรภู่

สำหรับความสนใจเรื่องยาอายุวัฒนะนั้น ปรากฏเด่นชัดในเรื่องพระอภัยมณี ในตอนที่กล่าวถึงผลไม้ประหลาดชนิดหนึ่งชื่อ ดินถนนัน หรือนมพระธรณี ซึ่งนางละเวงได้พบโดยบังเอิญในขณะที่เดินทางกลางป่าเมื่อหนีจากการรบกับพระอภัยมณี ผลดินถนนันนี้มีสรรพคุณตรงตามคุณสมบัติของยาอายุวัฒนะที่สุนทรภู่สนใจ กล่าวคือ

ฝูงสัตว์ไพร่ไต่ยีนทั้งกลิ่นหอม	มาพรั่งพร้อมเพราะจะกินถวิลหวัง
ด้วยหวานเย็นเห็นประเสริฐเกิดกำลัง	กำจัดทั้งโรคาไม่ราคี
อายุยืนชื่นชุ่มเป็นหนุ่มสาว	ผิวนั้นราวกับทองละอองศรี
ถึงแก่เฒ่าเข้าเรือนสามร้อยปี	ก็ไม่ม้วยมั่งหมองละอองนวล

ดังนั้น ผลตินถนนั้นจึงเป็นการสะท้อนความสนใจของสุนทรภู่อันเนื่องมาจากปมด้อยดังกล่าวข้างต้น ซึ่งเป็นบุคลิกภาพอย่างหนึ่งของสุนทรภู่

๓. มีความเชื่อถือในเชิงวิทยาศาสตร์มากกว่าไสยศาสตร์

สังคมไทยในสมัยที่สุนทรภู่ดำรงชีวิตอยู่นั้นเป็นสังคมที่เชื่อถือและยอมรับสิ่งที่มีอำนาจวันลับเช่น ผี เทวดา นางไม้ เทพารักษ์ สิ่งที่เชื่อถือกันว่ามีพลังศักดิ์สิทธิ์ และเครื่องรางของขลังต่าง ๆ ความเชื่อดังกล่าวนี้อิทธิพลต่อบุคคลในสังคมสมัยนั้นเป็นอย่างยิ่ง ดังจะเห็นได้จากวรรณกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผน ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันว่าเป็นวรรณกรรมที่สะท้อนภาพชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้เป็นอย่างดี จึงอาจกล่าวได้ว่าสุนทรภู่มิชีวิตอยู่ท่ามกลางสังคมที่เชื่อถือและยอมรับอำนาจวันลับ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และวิชาไสยศาสตร์ ได้เรียนรู้และคุ้นเคยกับความเชื่อและพิธีการอันสืบเนื่องมาจากความเชื่อเหล่านี้ เช่น การเซ่นสรวงเจ้าป่า การเรียนรู้อาคมมนต์คาถา การทำเสน่ห์ยาแฝด และการไล่ผี เป็นต้น สุนทรภู่จึงไม่อาจเลียงจากอิทธิพลของความเชื่อเหล่านี้ได้ ดังจะเห็นได้จากคำบอกเล่าในนิราศเมืองแกลง ที่ว่า

ขออารักษ์ศักดิ์สิทธิ์ที่สิงศาล	ลือสะท้านอยู่ว่าเจ้าหัวกำแหง
ข้าจะไปทางไกลถึงเมืองแกลง	เจ้าจงแจ้งใจภักดี
ระวังตัวกลัวต่อตะเคียนขวาง	เป็นเยี่ยงอย่างผู้เฒ่าเล่าสนอง
ว่ามีนางสิงนางตะเคียนคะนอง	ใครถูกต้องแตกตายลงหลายลำ
พอบอกกันยังมีทันทจะขาดปาก	เห็นเรือจากแจวตรงหลงถล่ำ
กระทบปางตอนนางตะเคียนดำ	ก็โคลงคว่ำล่มลงในคงคา
พวกเรือที่สี่คนขนสยอง	ก็เลยล่องหลักทางไปข้างขวา
พันระวางนางรุกขฉายา	ต่างระอาเห็นฤทธิ์ประสิทธิ์จริง
ขอนางไม้ไพรพฤษ์เทพารักษ์	ขอฝากภักดีน้อยแม่น้องหญิง
ใครสามารถชาติชายจะหมายชิง	ให้ตายกลิ้งลงเหมือนดอที่ดำเรือ
เห็นศาลเจ้าเหล่าจ๊กอยู่เชิงแซ่	ปูนทะก่องค์แก่ข้างเพศไสย
เกลอเอย์เคยข้ามคงคาลัย	ช่วยคุ้มภัยปากอ่าวเถิดเจ้านาย

ทางด้านไสยศาสตร์ ปรากฏว่าสุนทรภู่ได้ศึกษาในทางนี้อยู่บ้าง ดังที่เคยเล่าถึงการให้ความรู้เหล่านี้เมื่อไปแสวงหาอายุวัฒนะที่วัดเจ้าฟ้าอากาศ หรือเมื่อตอนเดินทางไปสุพรรณก็เคยเสกขมนให้กระเหรียงที่ติดตามไปด้วยกินแก้เมาฉานชนิดหนึ่ง

หากครูรู้แก้วว่าน	ท่านสอน
เสกชะม่นกินจึงนอน	นั่นได้
กะเหวียงเมาเหล้าลูกถอน	ให้ชะม่น กินแฮ
เมาสว่างต่างกราบไหว้	ว่าชมนกินหาย

ความเชื่อในทางไสยศาสตร์ของสุนทรภู่เท่าที่กล่าวมานี้ จัดได้ว่าเป็นความเชื่อขั้นพื้นฐาน ส่วนวิชาไสยศาสตร์ขั้นสูงกว่านี้ ประเภทเครื่องรางของขลัง ล่องหน สะตะกลอน สุนทรภู่ไม่เคยแสดงว่ามีความเชื่อเลย แม้ว่าท่านจะเคยพูดถึงเรื่อง “เหล็กไหล” ไว้ในรำพันพิลาป แต่ก็มิได้แสดงความสนใจเชื่อถือในแง่ซึ่งมีผู้เชื่อกันว่าเป็นโลหะที่มีอำนาจวิเศษสามารถป้องกันศาสตราวุธต่าง ๆ ได้ หากแต่มีความสนใจในแง่ “ทำทองเป็นปั้นเตาเผาถลุง” มากกว่า ฉะนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า แม้สุนทรภู่จะได้รับอิทธิพลความเชื่ออำนาจสิ่งเร้นลับ สิ่งศักดิ์สิทธิ์และวิชาไสยศาสตร์ เช่นเดียวกับบุคคลอื่น ๆ แต่ความเชื่อส่วนใหญ่ของสุนทรภู่ค่อนข้างไปในทางอำนาจสิ่งเร้นลับ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเรื่องเหล่านี้ยากต่อการพิสูจน์ทดลองมาจนกระทั่งทุกวันนี้ ส่วนความเชื่อทางด้านไสยศาสตร์ และเครื่องรางของขลังนั้น สุนทรภู่มีอยู่น้อยมาก ที่เป็นดังนั้นก็จะเป็นเพราะสุนทรภู่มีอุปนิสัยสำคัญประการหนึ่งคือไม่เชื่ออะไรง่าย ๆ หรืออีกนัยหนึ่งก็มีความเชื่อถือในเชิงวิทยาศาสตร์ ดังจะเห็นว่าความสนใจของสุนทรภู่เกี่ยวกับการเล่นแร่แปรธาตุอันเป็นความพยายามที่จะหลอมโลหะราคาต่ำให้เป็นทองนั้นเป็นเรื่องของการทดลองทางวิทยาศาสตร์โดยแท้

นอกจากนี้ยังเป็นที่น่าสนใจที่แม้สุนทรภู่จะเชื่อเรื่องผี แต่สุนทรภู่ก็ปฏิเสธความเชื่อเรื่องการทรงเจ้าเข้าผีโดยสิ้นเชิง สุนทรภู่อาจจะเคยทดลองหรือพิสูจน์การทรงเจ้าเข้าผีมาแล้วจึงเห็นว่าเป็นเรื่องหลอกลวงของคนทรง และไม่ยอมรับเชื่อถือมาตั้งแต่ยังหนุ่มจนถึงวัยชรา ดังปรากฏคำปรารภของท่านในนิราศเมืองแกลงและนิราศพระปฐมว่า

ให้คนทรงลงผีเมื่อพี่เจ็บ	ว่าเพราะเก็บดอกไม้ที่ท้ายเขา
ไม่อ่อนง้อขอสู้ทำดูเบา	ท่านบูเจ้าคุณแผ่นดินจึงแทนทด
ครั้นดาหมอขอโทษก็โปรดให้	ที่จริงใจพี่ก็รู้ถือว่าปด
แต่ชาวบ้านท่านถือข่างทำวมด	จึงสู้อดนั่งไว้ในอุรา

และ

ที่ท้ายบ้านศาลเจ้าของชาวบ้าน	บวงสรวงศาลเข้าผีบายศรีตั้ง
เห็นคนทรงปลงจิตอนิจจัง	ให้คนทั้งปวงหลงลงอบาย
ซึ่งคำปดมดท้าวว่าเจ้าช่วย	ไม่เห็นด้วยที่จะได้ตั้งใจหมาย
อันเจ้าผถึงรับก็กลับกลาย	ถือเจ้านายที่ ได้ฟังจึงจะดี

ในเรื่องความไม่เชื่ออะไรง่าย ๆ ของสุนทรภู่ปรากฏในอีกตอนหนึ่งของนิราศพระประธมว่า

ถึงโพเดี้ยโพดำเหมือนค้ำกล่าว	แต่ไตรราวสามอ้อมเท่าพ้อมसान
เป็นเรื่องราวเจ้าฟ้าพระยาพาน	มาสังหารพระยาทององค์บิดา
แล้วปลุกพระมหาโพธิบนโขดใหญ่	เผอิญให้เดี้ยดำเพราะกรรมหนา
อันเท็จจริงสิ่งใดเป็นไกลตา	เขาเล่ามาพื้เกล้าให้เจ้าฟัง

สำหรับวรรณกรรมประเภทนิทานของสุนทรภู่นั้นกล่าวโดยทั่วไปก็ยังคงมีเรื่องราวเกี่ยวกับ ภูติผีปีศาจ- เทวดาตลอดจนคาถาอาคมต่าง ๆ ในเชิงไสยศาสตร์เช่นเดียวกับวรรณกรรมไทยส่วนใหญ่ ในสมัยนั้น เช่นมีการเสกหุ่นยนต์หมายจะจับโคบุตรเมื่อลี้กลลอบอยู่กับนางอำพันมาลา นางอำพันมาลาให้เณรกระอำทำเสน่ห์ ลักษณะวงศ์และสิ่งให้กรภพมีความรู้ทางคาถาอาคมเป็นอย่างดี พระอินทร์ช่วย มิให้เพชรฆาตประหารชีวิตลักษณะวงศ์และพระมารดา เทพปาลอมเป็นพรหมณ์ช่วยจำแลงร่างนางทิพ- เกสรให้เป็นชาย และผีป่าลวงรามวงศ์ให้ปรากฏจากนางแก้วกนิรี เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดนี้มิได้สะท้อน จากแนวความเชื่อที่แท้จริงของสุนทรภู่ หรือแม้แต่ของสังคม หากแต่ได้ตกแต่งเพิ่มเติมขึ้นอย่าง พิสดารอันเป็นรูปแบบอย่างหนึ่งของวรรณกรรมประเภทอุคตมคติ

สุนทรภู่กล่าววาทิตียนผู้หลงมกมายในไสยศาสตร์ไว้ในเรื่องพระไชยสุริยาว่า “ไม่จำคำพระเจ้า เหยไปเข้าภาษาไสย” ซึ่งเป็นการสะท้อนแนวความเชื่อในเรื่องนี้ได้อย่างดี นอกจากนี้ในพระ- อภัยมณี สุนทรภู่อยังจำกัดหรือละเว้นเรื่องอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์และคาถาอาคมลงอย่างมากจนสังเกตเห็น ได้เมื่อเทียบกับวรรณกรรมเรื่องอื่น ๆ ยิ่งไปกว่านั้น สุนทรภู่อยังมีแนวคิดเชิงพยากรณ์ความก้าวหน้า ทางวิทยาศาสตร์ซึ่งเกิดจากการประดิษฐ์ขึ้นของมนุษย์ เช่น เรือกำปั่นของโจรสลัดหัวตั้งสุนทรภู่วรรยาย ไว้ว่า มีขนาดยาวถึง ๒๐ เส้น และบนเรือนั้นก็ “กระทำเป็นตึกกว่านสถานถิ่น หมากมะพร้าว สัมสุขปลูกไว้กิน” อีกทั้งยัง “เลี้ยงทั้งแพะแกะไก่สุกรห่าน คชสารม้ามิ่งมิ่งหงส์” ซึ่งขณะนั้นก็ดูเหมือน จะมิใช่ของแปลกประหลาดแต่อย่างใด ที่เมืองดังกล่าวสุนทรภู่อีกกล่าวถึงความเป็นอยู่อย่างทันสมัยด้วย เครื่องมือที่คนประดิษฐ์ขึ้น เช่นที่สร้างของษัตริย์ ซึ่งสุนทรภู่วรรยายว่า

นางค่านับรับพรวดาวรสวัสดิ์	เชิญกระต๊วยสิ้นทั้งนั้นให้ผันผาย
ขึ้นสรวงชลบนบัลลังก์ที่นั่งราย	เขาไชยสายกลไกข่างไต้ดิน
น้ำทะเลพุพุ่งขึงฟุ้งฟ้า	ตูดังท่าฝนกระจายเป็นสายสินธุ์
ลงโซบองค์ดวงชลสิ้นมลทิน	ระรึ่นาสิ่เกล้นฟุ้งจูงใจ
เหมือนลาบฝนบนอากาศซึ่งสาดซัด	โสรณีสั่นงันน่นน้ำเย็นใส

นอกจากนี้ โตะเสวยซึ่งมีกลไกบังคับและเครื่องบรรเลงดนตรีด้วยกลไกพิเศษในวังของนาง ละเวงก็เป็นสิ่งที่สุนทรภู่กล่าวถึงอย่างเชื่อมั่นในความสามารถทางวิทยาศาสตร์ของมนุษย์ยิ่งไปกว่าคาถา อาคมที่เคยเชื่อกันมาแต่เดิม

นางวิมลพาพาทองค์พระทรงศักดิ์
นั่งเก้าอี้ที่ห้องท้องพระโรง
ต้นไม้ม้วนลมเรื่อยเฉื่อยเฉื่อยพัด
พอพร้อมกันสิ้นระฆังสังข์สัญญา
ลูกล็อกลิ้งวีนเวียนเหมือนเกวียนขับ
เสียงกริ่งกร่างต่างเขม่นไม่เห็นใคร

ฯลฯ

ฝ่ายยุพาทหาราภาสะหรี
เหมือนดนตรีบีพาทย์ไม่พลาดเพลง
กระบี่กระบี่ซอเสียงกรอกริต
นางสำหรับขับร้องทำนองใน
เป็นภาษาฝรั่งว่าครั้นนี้
จะขึ้นแซมแยมั้มให้ปรีมเปรม
บรรดานั่งฟังขับให้วับวาบ
บ้างชมผลกลไกด้วยไม่เคย
ครันอ้อมหน้าสำเร็จสิ้นเสริจสรรพ
ข้าหลวงเหล่าสาวสรรคพนักงาน

จากการที่สุนทรภู่แสดงแนวคิดเชิงวิทยาศาสตร์ดังกล่าวมานี้ แม้จะเป็นเพียงการยอมรับ
ความคิดหรือได้ความรู้มาจากที่ใดที่หนึ่งก็ตาม แต่ก็เป็นเรื่องแสดงให้เห็นว่าสุนทรภู่เป็นผู้มีศรัทธา
ในวิทยาการใหม่ ๆ มากกว่าความเชื่อถือทางด้านไสยศาสตร์

๔. มีความรู้ลึกกว่าเหว ไร้ญาติขาดมิตร และไม่ตัดเทียมผู้อื่น

ในนิราศหลาย ๆ เรื่องที่สุนทรภู่แต่งนั้น มักจะปรากฏข้อความที่สุนทรภู่กล่าวถึงตนเอง
อย่างขมขื่นใจว่าไร้ญาติขาดมิตรเพราะความต่ำต้อยของท่าน เช่นในนิราศภูเขาทองที่ว่า “พระนิพนธ์
ปานประหนึ่งศิวะขาด ด้วยไร้ญาติยากแค้นถึงแสนเข็ญ” และในร่ำพันพิลาปอีกหลายตอนว่า “ไม่
เทียมเพื่อนเหมือนจะพาเล็ดตากระเด็น เทียวซ่อนเร้นไร้ญาติหวาดวิญญาณ์” “ต้องต่ำต้อยย่อยยับ
อัประมาณ มาอยู่วิหารวัดเดียวยังเยียบเย็น” และ

คิดอายุเพื่อนเหมือนเขาเล่าแม่เจ้านี่
เพราะบุญน้อยย่อยยับอัประมาณ

มาหยุดพักพุ่มพฤษเป็นตึกโถง
ข้างนอกโล่งเลื่อนรื่นพื้นสุชา
โต๊ะเขาจัดแต่งไว้ทั้งซ้ายขวา
โต๊ะก็มาเคลื่อนกล่นด้วยกลไก
พร้อมสำหรับหวานคาวชวดเหล่าใส่
แต่โต๊ะใหญ่ไปถึงทั่วทุกตัวคน

ฯลฯ

ไซดนตรีที่ตั้งกำบังแสง
เสียงกระแสงซอเพลงวังเวงใจ
บัณเฑาะว์ดีดดนตรีบีไบเน
บ้างขับไม้มโหรีให้ปรีดีเปรม
จะเป็ที่แสนที่สนุกสุขเกษม
เทียมชมเหมหงส์อื่นไม่ขึ้นเลย
ด้วยเสียวทราบโสดเสนาะเฉลาะเฉลย
กระไรเลยสิ้นเองเป็นเพลงการ
โต๊ะก็กลับกลิ้งไปเข้าในม่าน
แสนสำราญกับฝรั่งชาวลังกา

แม้จะเป็นเพียงการยอมรับ
ความคิดหรือได้ความรู้มาจากที่ใดที่หนึ่งก็ตาม แต่ก็เป็นเรื่องแสดงให้เห็นว่าสุนทรภู่เป็นผู้มีศรัทธา
ในวิทยาการใหม่ ๆ มากกว่าความเชื่อถือทางด้านไสยศาสตร์

เราไปปีละร้อยเรือนเดือนละร้อยบ้าน
เหลือที่ท่านอุปถัมภ์ช่วยบำรุง

แม้แต่ในนิราศเรื่องที่สุนทรภู่แต่งขึ้นในขณะที่ถูกขังของอาชญากรรมเป็นปกติ หรือคอกข้างเปียกบาน เช่นนิราศวัดเจ้าฟ้าและนิราศพระประชม สุนทรภู่ก็ยังรำพึงถึงความขาดแคลนญาติมิตรและความคิดถึงของท่านอยู่ด้วย ในนิราศพระประชมตอนหนึ่งกล่าวว่ามีผู้จักคุ้นเคยกันหลายคนผูกหูผูกเท้า และดอกไม้ ไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ด้วย ซึ่งสุนทรภู่รับฝากอย่างยินดี ด้วยเหตุผลว่า

จันรับฝากอยากจะได้เป็นญาติ ทุกทุกชาติไปอย่าขาดเหมือนปรารภณา
ให้รักใคร่ไปทุกวันเห็นทันตา ไปเบื้องหน้านั้นขอให้บริบูรณ์

ในนิราศภูเขาทองของ สุนทรภู่ก็ตั้งสัตย์อธิษฐานว่าเกิดชาติใดก็ขอให้พรั่งพร้อมด้วยญาติ “แสนสบายบริบูรณ์ประยูรวงศ์” ซึ่งแสดงให้เห็นว่าท่านมีความรู้สึกไว้อาติชาตมิตร

อันที่จริง เมื่อพิจารณาณชีวิตของสุนทรภู่แล้วจะเห็นว่า ตลอดเวลาที่สุนทรภู่คร่ำครวญว่าไว้อาติชาตมิตรและผู้อุปการะนั้น ท่านหาได้ขาดญาติมิตรหรือผู้อุปการะไม่ ในการเดินทางไปต่างจังหวัดแต่ละครั้งของสุนทรภู่จะมีผู้ติดตามพรั่งพร้อม ไม่ว่าจะเป็นบุตร บุตรบุญธรรม หรือบริวารศิษย์ทั้งหลาย และในฐานะที่เป็นพระภิกษุ ไม่ว่าจะเป็นการเดินทางหรือประจำอยู่ที่วัดก็มักจะมีผู้ให้ความนับถือตลอดจนเป็นผู้ปฏิบัติจากเสมอ ดังที่ท่านก็เคยเล่าไว้ว่าเมื่อคราวไปวัดเจ้าฟ้าอากาศ ได้แวะ “ไปพึ่งบุญคุณพระยารักษากรุง ท่านบำรุงรักพระไม่ละเมิน” และในฐานะท่านเป็นกวีมีชื่อเสียงมีผู้มาเยี่ยมเยียนอยู่เป็นนิตย์ ดังที่เล่าไว้ในรำพันพิลาปว่า “มาหาสูดูละแ่งแ่งสาว” เพื่อ “ยืมหนังสือลือเลื่องถามเรื่องราว” ฉะนั้น สุนทรภู่จะตั้งมีความรู้สึกอ้างอ้างว่าเหว้อย่างมากมายสักซึ่ง เพราะถึงแม้ว่าจะมีผู้คุ้นเคยอยู่ใกล้ชิดอย่างพรั่งพร้อม แต่ก็ยังไม่อาจขจัดความอ้างอ้างว่าเหวนั้นได้

สาเหตุสำคัญของความรู้สึกดังกล่าวของสุนทรภู่คงจะเนื่องมาจาก การขาดความรักความอบอุ่นจากพ่อแม่ตั้งแต่วัยเด็ก ดังจะสังเกตได้จากโครงเรื่องย่อซึ่งเด่นมากและปรากฏบ่อยครั้งในนิทานของสุนทรภู่คือโครงเรื่องย่อที่กล่าวถึงการพลัดพรากของตัวเอกฝ่ายชายกับผู้เป็นพ่อแม่ เช่นโคบุตรต้องกำพร้าแม่ตั้งแต่แรกเกิดแล้วพ่อก็ไปฝากราชสีห์ให้เลี้ยงไว้ ลักษณะวงศ์ก็มีเหตุต้องพลัดพรากจากพ่อแม่เมื่อมีอายุเพียงแปดปี สิงห์ไกรภพก็ถูกพราหมณ์เทพจินดาพาหนีจากพ่อแม่ตั้งแต่อยู่ในวัยทารก และในเรื่องพระอภัยมณีก็ปรากฏว่ามีเรื่องราวของการพลัดพรากจากพ่อแม่ของตัวละครสำคัญมากกว่านิทานเรื่องใด ๆ ไม่ว่าจะเป็นพระอภัยมณีศรีสุวรรณ สินสมุทร สุดสาคร หรือมัจฉา วลัยดา วายุพัฒน์ และหัสกนกก็ตาม ทั้งนี้อาจเป็นด้วยนิทานเรื่องนี้มีเนื้อเรื่องยาวและมีตัวละครมากกว่าเรื่องอื่น ๆ อย่งไรก็ตาม เพื่อตอบสนองความรู้สึกต้องการความรักความอบอุ่นจากพ่อแม่ซึ่งซ่อนเร้นอยู่ในจิตใต้สำนึกของสุนทรภู่ ท่านจึงกำหนดให้ตัวละครสำคัญ ๆ ในนิทานแต่ละเรื่อง ซึ่งพลัดพรากจากพ่อแม่หรือไม่

มีพ่อแม่ในเยาว์วัยได้รับความรักความอบอุ่นจากพ่อแม่บุญธรรมหรือผู้อุปการะเป็นอย่างดี เช่นโคบุตร ก็ได้รับความรักจากพระยาราชสีห์ผิวเมี้ย ลักษณะวงศ์และนางทิพเกษรก็เป็นที่รักและห่วงใยของพระฤๅษี พินทุมารก็เอาใจใส่สิ่งทไกรภพอย่างมากมาย นางสุวรรณมาลีก็รักใคร่เอ็นดูสินสมุทรดุจลูกจริง ๆ และ สุดสาครก็ได้รับความอุปการะรักใคร่จากเจ้าเมืองการเวกอย่างดียิ่ง เป็นต้น นอกจากนี้สุนทรภู่ยังได้ กำหนดให้ตัวเอกฝ่ายชายในนิทานแต่ละเรื่องประสบความสำเร็จในด้านความรักอย่างงดงาม กล่าวคือ เป็นผู้ครองใจสตรีหลายต่อหลายคน ซึ่งนอกจากจะแสดงให้เห็นนิสัยเจ้าชู้ของผู้แต่งดังกล่าวแล้ว ก็ยัง เป็นการตอบสนองความปรารถนาความรักจากแม่ที่ไม่สมหวังและช้อนไว้ในจิตใจได้สำนึกของสุนทรภู่อีกด้วย

เนื่องจากความรู้สึกว่าแห้วดังกล่าวทำให้สุนทรภู่แสวงหาความพึงพอใจในการเพื่อผันกลับไปสู่วัยเด็กอันสนุกสนานเพลิดเพลิน และเป็นวัยที่จะได้รับความรักใคร่จากพ่อแม่ด้วยการสร้างความสำคัญให้แก่ตัวละครเด็ก ๆ กล่าวคือมักจะกล่าวถึงตัวละครสำคัญตั้งแต่วัยเด็กเสมอ ทั้งยังกำหนดให้ตัวละครเหล่านี้หลายต่อหลายคนมีบทบาทสำคัญ และมีความสามารถทัดเทียมผู้ใหญ่ นอกจากนี้ ความผูกพันลึกซึ้งที่สุนทรภู่มีต่อบุตรของท่านก็เป็นสิ่งที่น่าสนใจว่า นอกจากจะด้วยความผูกพันกันโดยสายเลือดแล้วยังเป็นเพราะว่าสุนทรภู่ต้องการ “ญาติมิตร” เพื่อขจัดความว้าเหวของตนอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากการที่สุนทรภู่เลี้ยงบุตรด้วยตนเอง และชอบทั่วไปทุกหนทุกแห่งที่ท่านไป ท่านให้ความรักความสนใจต่อบุตรเป็นอย่างดี เป็นพ่อที่ดีของลูก และดูเหมือนว่าสุนทรภู่จะตระหนักและภาคภูมิใจความจริงข้อนี้อยู่ จึงกล่าวไว้ในนิราศสุพรรณตอนหนึ่งว่า

ขาดขมันสิ้นแม่เลี้ยง	ลูกเอ๋ย
สาวภีพ่อเคย	ขัดเนื้อ
บุรุษนากยากไว้เชย	เช่นกลิ่น ขมันแฮ
ถึงไม่เหลือเรื่องเรื่อ	รำอ้อขอหญิง

นอกจากบุตรของท่านเองแล้ว สุนทรภู่ยังอุปการะเด็กในฐานะบุตรบุญธรรมอีกด้วย เท่าที่ทราบแน่ชัดก็มีกลิ่นและชูปซึ่งสุนทรภู่กล่าวไว้ในนิราศสุพรรณว่า “กลิ่นชูปอุปถัมภ์กลิ่น ลูกเลี้ยง เทียงธรรม” สำหรับบุตรบุญธรรม สุนทรภู่ก็ให้ความรักความเอาใจใส่เป็นอย่างดี ดังจะเห็นได้จาก คำสรรเสริญของกลิ่นในนิราศณภูกั่น ว่า

สอนให้ทราบบาปบุญที่คุญโทษ	ผลประโยชน์ยิตยาวไม่ก้าวเถียง
หมายมั่นพันผูกเป็นลูกเลี้ยง	ก็รักเพียงลูกยาให้ถาวร

เป็นสังฆกรรมภิกษุสามเณร
ได้เรียนหนังสือศีลพระชินวร

ฯลฯ

ทุกวันนี้มีแต่ครูเอนดูเลี้ยง

พระคุณใครไม่เท่าคุณพระสุนทร

สุจริตกว่าเฝ้าพร้าสอน
ให้ถาพรพูนสวัสดิ์กำจัดภัย

ฯลฯ

ได้ฟังเพียงพุ่มโพธิ์สโมล

เหมือนบิตรโดยจริงทุกสิ่งอัน

การที่สุนทรภู่อุปการะบุตรบุญธรรมอย่างผูกพันรักใคร่เหมือนบุตรแท้ ๆ ก็น่าจะเป็นด้วยเหตุที่มีความต้องการ “ญาติมิตร” ซึ่งเป็นการหาความอบอุ่นทางใจอีกทางหนึ่งด้วย

๕. มีความปรารถนาชื่อเสียงเกียรติยศ

สืบเนื่องมาจากปมด้อยในเรื่องรูปร่างและฐานะดังกล่าวมาแล้ว สุนทรภู่แสดงความปรารถนาที่นำเสนออีกประการหนึ่งตั้งที่อธิษฐานไว้ในนิราศพระบาทว่า “ให้ครั้นแครงเกียรติยศปรากฏครั้น” ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า ต่อมาชีวิตของสุนทรภู่ได้ประสบความสำเร็จตามความปรารถนา คือมีทั้งเกียรติยศลาภยศและสรรเสริญเมื่อเข้ารับราชการในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สุนทรภู่ได้เป็นกวีที่ปรึกษาตำแหน่งขุนสุนทรโวหาร ทรงพระกรุณาพระราชทานที่ให้อยู่อาศัย ทั้งโปรดให้เข้าเฝ้าใกล้ชิดแม้ในยามเสด็จประพาสในที่ต่างๆ ในระยะนี้จึงเป็นเวลาที่สุนทรภู่ประสบความสำเร็จเรื่องที่สุดในชีวิต ทั้งนี้จะเป็นเวลาที่ท่านมีความสุขที่สุดด้วย เนื่องจากความพร้อมทั้งด้านความเป็นอยู่และความมีชื่อเสียงเกียรติยศอันเป็นที่ปรารถนาอย่างยิ่งของสุนทรภู่

ครั้นสิ้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สุนทรภู่ก็ต้องสูญเสีย ลาภ ยศ และความผาสุกทั้งปวงอย่างสิ้นเชิง อาจถูกถอดออกจากตำแหน่งขุนสุนทรโวหาร จึงไปบวชเป็นภิกษุ ใช้ชีวิตอย่างลุ่ม ๆ ดอน ๆ ว่างเหวและโศกเศร้า ด้วยความรู้สึกว่าด้อยอยู่ตลอดเวลา โดยที่เกียรติยศชื่อเสียงเป็นสิ่งที่สุนทรภู่ปรารถนามากและยึดมั่นเป็นความภาคภูมิใจของชีวิต การสูญเสียครั้งนี้จึงนับเป็นความวิบัติใหญ่หลวงในชีวิตของสุนทรภู่ ดังที่สุนทรภู่รำพึงถึงความหลังไว้ในนิราศภูเขาทองเกือบทั้งเรื่องว่า

ถึงหน้าวังตั้งหนึ่งใจจะขาด

ไฉนผ่านเกล้าเจ้าประคุณของสุนทร

ฯลฯ

ถึงหน้าแพแลเห็นเรือที่นั่ง

เคยหมอบรับกับพระจมีนไวย

คิดถึงบาทบพิตรอดิศร

แต่ปางก่อนเคยเฝ้าทุกเข้าเย็น

ฯลฯ

คิดถึงครังก่อนมาน้ำตาไหล

แล้วลงในเรือที่นั่งบัลลังก์ทอง

เคยทรงแต่งแปลงบทพจนารถ
จนกรฐินสิ้นแม่น้ำในลำคลอง
เคยหมอบใกล้ไต้กลิ่นสุคนธ์ตรลบ
สิ้นแผ่นดินสิ้นรสสุคนธา

๖ ล ๖

ไอ้ปางหลังครึ่งสมเด็จพระโกศ
ชมพระพิมพ์ริมผนังยังยั้งยืน
ไอ้ครั้งนี้มีไต้เห็นเล่นฉลอง

๖ ล ๖

มาถึงบางกรณีทิวโศก
ไอ้สุธาหนาแน่นเป็นแผ่นพัน
เมื่อเคราะห์ร้ายกายเราก็ต้าน
ล้วนหนามเหน็บเจ็บแสบคับแคบใจ

๖ ล ๖

ไอ้พระคุณสูญลับไม่กลับหลัง
ไอ้เรือนที่สุนทรประทานตัว
สิ้นแผ่นดินสิ้นนามตามเสด็จ

ในนิราศสุพรรณและนิราศพระปฐมก็มีข้อความทำนองนี้ปรากฏอยู่ด้วย เช่น

ยลฉนวนทวนนี้กิน้ำ
พระที่นั่งบัลลังก์ทอง
ชำระพระนิพนธ์สนอง
สิ้นแผ่นดินปั่นเกล้า

ถวายเป็นคัมภีร์กุญชรยศ
เสด็จถึงซึ่งบุรีนิรพาน
สิ้นแผ่นดินปั่นเกล้ามาเปล้าอก
ไอ้พระคุณทูลกระหม่อมจอมสกกล

เคยรับราชโองการอ่านฉลอง
มิไต้ห้องเคืองขัดหทัย
ละอองอบรสรินชื่นนาสา
วาสนาเราก้สิ้นเหมือนกลิ่นสุคนธ์

๖ ล ๖

มาผูกโบสถ์ก็ได้มาบูชาขึ้น
ทั้งแปดหมื่นสี่พันไต้วันทา
เพราะตัวต้องตกประดาชวาสนา

๖ ล ๖

ยามวิโยคยากใจให้สะอื้น
ถึงสี่หมื่นสองแสนทั้งแดนไตร
ไม่มีที่พสุธาจะอาศัย
เหมือนนกไ้ร้างเร่อยู่เือกา

๖ ล ๖

แต่ซื่อตังก้อยอยู่เขารูท้าว
ไม่รอดชั่วเช่นสามโคกยิ่งโศกใจ
ต้องเที่ยวเตร็ดเตร่หาที่อาศัย

เนตรนอง
ที่เฝ้า
เสด็จสนธิ ชิตเอวย
กลับร้างห่างฉนวน
ทรงเสวคชงามทั้งสามสาว
เคยโปรดปรานเปรียบเปี่ยมไต้เทียมคน
น้ำตาตกตายน้อยลงร้อยหน
พระคุณสิ้นเลี้ยงเจลิ้มไต้เพิ่มพูน

นอกจากความปรารถนาในชื่อเสียงเกียรติยศอย่างแรงกล้าแล้ว สุนทรภู้อยังมีความมั่นใจ
ในความสามารถของตนเองอีกด้วย ดังที่ท่านได้แสดงความปรารถนาอย่างเปิดเผยดังกล่าวแล้ว และ

ยังเคยกล่าวถึงความชื่นชมภาคภูมิในเกียรติยศชื่อเสียงไว้ในรำพันพิลาปว่า “เหมือนแสงใจไอเสียแรงแต่งหนังสือ จนมีชื่อเสียงลือเลื่องทั้งเมืองหลวง” กบฏกล่าวไว้ในนิราศพระประชม และเพลงยาวถวายโอวาทว่า

หนึ่งขอฝากปากคำทำหนังสือ	ให้สืบชื่อชั่วฟ้าสุธาสถาน
สุนทรवालลักษณะเจ้าจักรวาล	พระทรงสารศรีเขตต์เทศกฤษณชวร
อย่างหม่อมฉันทันทีดีแลชั่ว	ถึงลับตัวก็แต่ชื่อเขาลือฉาว
เป็นอาลักษณ์นักเลงทำเพลงยาว	เขมรลาวลือเลื่องถึงเมืองนคร

ด้วยเหตุนี้ เมื่อสุนทรภู่ต้องหมดสิ้นซึ่งเกียรติยศไป ท่านจึงมีความขมขื่นและสะเทือนใจอย่างรุนแรง ดังปรากฏในบทกลอนที่กล่าวมาแล้ว และยังปรากฏในนิราศต่างๆอีกเช่น นิราศภูเขาทองว่า “กระนั้นหรือชื่อเสียงเกียรติยศ จะมีหมดล่วงหน้าทันตาเห็น” นิราศวัดเจ้าฟ้าว่า “ให้ครองกรุงพึ่งเพียงเปรื่องปรากฏ เกียรติยศอยู่ตลอดอย่าถอยถอน” และนิราศเมืองเพชรที่ว่า “เหมือนมียศลดลงไม่คงคั้น นึกสะอื้นอายุใจมาในเรือ” เหล่านี้ล้วนแล้วแต่แสดงถึงความปรารถนาในชื่อเสียงเกียรติยศของสุนทรภู่ทั้งสิ้น

๖. สนใจในการศึกษาหาความรู้

สุนทรภู่เป็นผู้ที่เห็นคุณค่าของการศึกษาหาความรู้เป็นอย่างยิ่ง ดังได้กล่าวไว้ในเพลงยาวถวายโอวาทหลายตอน เช่น

อันความคิดวิทยาเหมือนอาวุธ	ประเสริฐสุดซ่อนใส่ไว้ในฝัก
สงวนคมสมนึกใครฮักฮัก	จึงค่อยซุกซุกเชือดฟันให้บรรลย์
อันข้าไทได้พึ่งเขาจึงรัก	แม้ถอยศักดิ์อำนาจวาสนา
เขาหน้ายหนีมิได้อยู่คู่ชีวา	แต่วิชาช่วยกายจนวายปราณ
อนึ่งแยบยลกลความสงครามศึก	ย่อมเหลือลึกล้ำมหาสาสินธุ์
เร่งฝึกฝนกลการผลาญไพรีน	ให้รู้สู้รู้ให้มันกันนินทา
หนึ่งนักปราชญ์ราชครูซึ่งรู้หลัก	อย่าถือศักดิ์สนทนาอชฌาสัย
อุตส่าห์ถามตามประสงค์จางใน	จึงจักได้รู้รอบประกอบการ
แม้เห็นจริงสิ่งสวัสดิ์อย่าผิดเพี้ยน	เร่งร่ำเรียนตามคำที่พราสอน
ดูดินฟ้าหน้าหนาวหรือครวรวร้อน	เร่งผันผอนพากเพียรเรียนวิชา

และ

อันนักปราชญ์ราชครูเหมือนคฤหา
จงสิงสู่อยู่แต่ห้องทองประจง

เป็นที่อาศัยสกุลประยูรหงส์
กว่าจะทรงปีกกล้าถาทยาน

การกล่าวถึงคุณค่าของการศึกษานี้ มิได้เป็นแต่เพียงเรื่องที่สุนทรภู่กล่าวอย่างผิวเผินเพื่อ
ความเหมาะสมในการถวายโอวาทแด่เจ้าฟ้า หรือเพื่อคล้องตามหลักการที่ควรจะเป็นเท่านั้น แต่
สุนทรภู่เป็นผู้มีความสนใจและมีค่านิยมในเรื่องนี้อย่างจริงจัง ดังจะเห็นได้จากความรอบรู้ที่ปรากฏใ
วรรณกรรมของท่าน ซึ่งเป็นความรอบรู้ในวิชาการแขนงต่างๆ เกือบทุกอย่างทั้งทางโลกและทางธรรม
เช่นขนบธรรมเนียม ราชประเพณี ดำเนินาน ชาดก ความเป็นอยู่ของคนในสังคมต่าง ๆ สภากฎมิ-
ศาสตร์ การอาชีพ การต่างประเทศ การศึกษาสงครวม และโหราศาสตร์เป็นต้น จนอาจกล่าวได้ว่า
ท่านเป็นผู้มีการศึกษาดี การศึกษาของท่านส่วนใหญ่ได้จากประสบการณ์ตรง ได้แก่การเดินทางท่อง-
เที่ยว การสังเกต และการอ่านมากพียงมาก สุนทรภู่จะต้องได้ศึกษางานกวีนิพนธ์รุ่นก่อน ๆ มาแล้ว
อย่างมาก รวมทั้งศึกษางานเขียนอื่น ๆ เช่น พระราชพงศาวดาร ชาดก และเรื่องแปลพงศาวดารจีน
จึงปรากฏว่า วรรณกรรมบางเรื่องของท่าน มีเค้าว่าจะได้รับแนวเรื่องบางอย่างบางตอนมาจากงานเขียน
เก่า ๆ เหล่านั้น ดังจะได้กล่าวถึงอย่างละเอียดในโอกาสต่อไป

สุนทรภู่ได้ถ่ายทอดความนิยมชมชื่นในการศึกษาหาความรู้นี้หลายต่อหลายครั้งในบทเจรจา
ของตัวละคร เช่นพระอภัยมณีตรัสกับศรีสุวรรณว่า “วิชามีแล้วใครไม่ข่มเหง” และศรีสุวรรณทูล
พระอภัยมณีว่า “มีความรู้อยู่กับตัวกลัวอะไร ชีวิตไม่ปลัดปลงคงได้ดี” ซึ่งก็ตรงกับคำสั่งสอนของ
พระโยคีที่สอนสุดสาครว่า “รู้อะไรไม่สู้รู้วิชา รู้รักษาตัวรอดเป็นยอดดี” นางวันทองก็สอนพलयงาม
ว่า “ลูกผู้ชายลายมือนั้นคือยศ” และขุนแผนสอนพलयงามเช่นเดียวกันว่า “เจ้าจงคอยร่ำเรียนเขียน
คานา” เพราะ “รู้อะไรก็ไม่สู้รู้วิชา ไปเบื่องหน้าเดิบใหญ่จะให้คุณ”

ในตำนานบทบาทของตัวละครนั้น ปรากฏว่าสุนทรภู่กำหนดให้ตัวละครสำคัญ ๆ ในนิทาน
แต่ละเรื่องเป็นผู้ที่ได้รับการศึกษาอบรมเป็นอย่างดี โดยมีวิชาความรู้ที่จำเป็นสำหรับตัวเอกตามแบบฉบับ
ของนิทานไทย คือ เวทมนต์คาถา ดังจะเห็นว่าสิงห์ไกรภพกิติ ลักษณะวงศ์กิติต่างก็มีความรู้ทางเวท-
มนต์เป็นเลิศโดยการศึกษาเล่าเรียน สิ้นสมุทรรก็เรียน “ตามประสาไสยเพทพระเวทมนต์” เช่นเดียวกับ
สุดสาคร ซึ่งศึกษาจน “รู้อ่องหนทนต์เข้ายยุท” แต่ก็มีข้อสังเกตว่าสุนทรภู่มีแนวโน้มที่จะ
กำหนดให้ตัวละครมีการศึกษาวิชาการอย่างสมจริงมากขึ้น กล่าวคือให้ตัวละครเหล่านี้ ได้ศึกษาวิชา
การศึกษสงครวมด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องพระอภัยมณีนั้น สุนทรภู่ได้ลดความสำคัญของความรู้
ประเภทเวทมนต์คาถาลงมาก จึงปรากฏว่าตัวละครสำคัญ ๆ หลายคนไม่มีการศึกษาเวทมนต์คาถาเลย
เช่นพระอภัยมณี ศรีสุวรรณ นางสุวรรณมาลี และนางเสาวคนธ์ซึ่งคงเรียนผู้แต่กฤษณ์ในการสู้รบ

เท่านั้น* นอกจากนี้ การที่สุนทรภู่กำหนดให้ตัวละครฝ่ายหญิงมีการศึกษาวิชาการต่อสู้เงินสามารถทำศึกได้ทัดเทียมชาย เช่นนางสุวรรณมาลี นางละเวง นางวาลี นางเสาวคนธ์ นางยุพาผกา นางสุลาลีวัน และนางวิภาสำหรับ ย่อมนับว่าเป็นแนวความคิดที่ล้ำสมัยอยู่มากสำหรับหญิงสมัยนั้นและยังแสดงว่าสุนทรภู่เป็นผู้ยกย่องคุณค่าของการศึกษาวิชาความรู้อย่างมากอีกด้วย

๗. มีความนิยมยกย่องสถาบันกษัตริย์

สุนทรภู่ยกย่องเทอดทูนสถาบันกษัตริย์อย่างไม่มีข้อเคลือบแคลงเช่นเดียวกับบุคคลร่วมสมัยคือยอมรับพระราชอำนาจทั้งปวงของพระมหากษัตริย์ตามระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ในด้านส่วนตัวสุนทรภู่ยังเป็นผู้มีชีวิตคลุกคลีอยู่ในรั้วในวังมาแต่เยาว์วัย ครั้นเมื่อเติบโตขึ้นก็ได้รับราชการเป็นมหาดเล็กในพระองค์เจ้าปฐมวงศ์ และในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยตามลำดับ นับว่าสุนทรภู่ได้รับการอบรมและฝึกฝนให้เรียนรู้การยอมรับทั้งพระเดชและพระคุณของกษัตริย์และเจ้านายเชื้อพระวงศ์มาแต่วัยเด็ก สุนทรภู่จึงมีค่านิยมในเชิงยกย่องและยอมรับพระราชอำนาจของกษัตริย์เช่นเดียวกับคนไทยโดยทั่วไป หรืออาจจะมากกว่าด้วยซ้ำ แต่สำหรับเจ้าขุนมูลนายผู้มียศศักดิ์นั้นดูเหมือนจะไม่ได้มีความสำคัญสำหรับสุนทรภู่เท่าใดนัก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะสุนทรภู่ได้ฟังและผูกพันอย่างใกล้ชิดกับกษัตริย์และเจ้านายเชื้อพระวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ โดยตรงมาแต่วัยเด็ก มิได้ขึ้นอยู่กับเจ้าขุนมูลนายเช่นคนส่วนใหญ่ก็อาจเป็นได้

ความนิยมยกย่องสถาบันกษัตริย์ของสุนทรภู่ในฐานะที่เป็นราษฎรผู้หนึ่งก็เช่นเดียวกับความสำนึกของชาวไทยทั้งหมดคือ ตระหนักว่ากษัตริย์ทรงมีความสำคัญอย่างยิ่งยวดต่อบ้านเมืองและเป็นศูนย์รวมของประชาชน ดังที่ท่านกล่าวไว้ในนิราศพระบาทว่า

อนิจจานินทรสิ้นกษัตริย์	เหงามสงัดเงียบไปดั่งไพรสมน্থ
แม้กรุงยังพร้อมพร้อมประชาชน	จะสับสนแซ่เสียงทงเวียงวัง

ความคิดอีกประการหนึ่งของสุนทรภู่อีกคือการยอมรับว่ากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งอำนาจในการปกครองบ้านเมือง ตลอดจนการบำบัดทุกข์บำรุงสุขราษฎร ดังที่ท่านกล่าวไว้ในนิราศพระบาทว่า “กษัตริย์สืบสุริวงศ์ดำรงโลก ระวังโศกสุขสุดจะสรรเสริญ” และในเพลงยาวถวายโอวาทตอนถวายพระพรเจ้าฟ้าทั้งสองพระองค์ก็มีกล่าวว่

จงอยู่ดีศรีสวัสดิ์พิพัฒน์ผล	ให้พระชนม์มั่งยืนหมื่นพรรษา
ได้สืบวงศ์วงศ์มกุฎอุษยา	บำรุงราษฎร์ศาสนาถึงห้าพัน

นอกจากนี้ยังเป็นที่น่าสนใจที่ สุนทรภู่ต้องการความคุ้มครองจากกษัตริย์หรือเจ้านายเชื้อพระวงศ์อยู่เสมอ ความทุกข์ความสุขของสุนทรภู่ดูเหมือนจะขึ้นอยู่กับเจ้านายโดยแท้ ท่านจึงต้องการ

* สุนทรภู่กำหนดให้พระเอกและผู้สนสมรสได้ศึกษาวิชาการต่างประเทศด้วย โดย “หัดภาษาฝรั่งทั้งเงินจวม” จนกระทั่ง “รา กับส่าเม่ผูกกลองทั้งสองฝั่ง”

เจ้านายเป็นที่พึ่งอยู่ตลอดเวลา คราวใดที่มีเจ้านายเป็นที่พึ่งจิตใจก็เบิกบาน เป็นสุข ยามใดที่ขาดเจ้านายอุปการะก็หม่นหมองและน้อยใจในวาสนาของตน

สุนทรภู่แสดงความจงรักภักดีต่อเจ้านายให้ปรากฏอยู่เสมอในนิราศที่ท่านแต่ง เช่นเล่าถึงความยากลำบากในการเดินทางแล้วบอกว่าถ้าหากไม่เป็นเพราะเจ้านายใช้แล้วจะไม่มาเป็นอันขาด หรือเมื่อเห็นต้นไม้ที่สวยงามถูกใจก็คิดจะนำไปถวายเจ้านาย ดังปรากฏในนิราศเมืองแกลงว่า

ไ้อยามยากจากเมืองแล้วลี้มุ้ง	มาร่ำวายเวทนาประดาหาย
จะกรวดน้ำว่าขันจนวันตาย	แม้เจ้านายท่านไม่ใช้แล้วไม่มา

เห็นพฤกษาไม้มะค่ามะขามช้อย	ทั้งไทรย้อยยอดโยนโดนตะโขง
เหมือนไม้ดัดจ้วดวางข้างพระโรง	เป็นพุ่มไผ่รงสาขาน่าเสียดาย
เดินพินิจเหมือนคิดสมบัติบ้า	จะใคร่หาต้นไม้เข้าไปถวาย

เมื่อสุนทรภู่ต้องสูญเสียสิ่งที่สำคัญที่สุดในชีวิต คือพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สุนทรภู่ก็ต้องประสบความวิโยคอย่างใหญ่หลวง ดังจะเห็นได้จากนิราศภูเขาทองเกือบตลอดเรื่องที่กำลังกล่าวถึงความจงรักภักดีและความอาลัยในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

พระนิพนพานปานประหนึ่งศรัทธาขาด	ด้วยไร้ญาติยากแค้นถึงแสนเข็ญ
ทั้งโรคช้ำกรรมชดวิบัติเป็น	ไม่เล็งเห็นที่ซึ่งจะพึ่งพา
จะสร้างพรตอดสำหรับส่งส่วนบุญถวาย	ประพุดตีฝ้ายสมถะทั้งวษา
เป็นสิ่งของฉลอลงคุณมุสิกา	ขอเป็นข้าเคียงบาททุกชาติไป
สิ้นแผ่นดินสิ้นนามตามเสด็จ	ต้องเที่ยวเตร็ดเตร่หาที่อาศัย
แม้ก้านเกิดเกิดชาติใดใด	ขอให้ได้เป็นข้าฝ่าธุลี
สิ้นแผ่นดินขอให้สิ้นชีวิตบ้าง	อย่ารู้ร้างบงกชบทศรี
เหลืออาลัยใจตรมระทมทวี	ทุกวันนี้ก็ซังตายทรงกายมา

เจ้านายที่สุนทรภู่แสดงความจงรักภักดีและผูกพันอย่างมากนอกเหนือไปจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็คือเจ้าฟ้ากลาง และเจ้าฟ้าป๊ว ซึ่งเป็นศิษย์ของท่าน ดังจะเห็นได้จากข้อความในเพลงยาวถวายโอวาทหลายตอนที่ว่า

ไหนจะคิดพิศวงถึงองค์ใหญ่	ทั้งอาลัยองค์น้อยละห้อยหา
มิเจียมตัวกลัวพระราชอาญา	จะใส่บาแนกวางข้างละองค์
พาเที่ยวชมมณามหาสมุทร	เมืองมนุษย์นงไม่ไพร่พระหง
ตกรอนรอนอ่อนอับพยบัลลัง	จึงจะส่งเสด็จให้เข้าในวัง

แต่ครั้งนั้นวิบากจากพระบาท
มิสูญลับดับจิตชีวิตยัง

 แม่นอกอวงตั้งใจจะไปอยู่
ขอพึ่งบุญพูนสวัสดิ์เหมือนฉัตรธง
แต่ยามนั้นมกรรมจะจำจาก
เพราะพระเจ้าเยาว์นักต้องรักเร้น
ขอพระองค์จงเอ็นดูอย่าร้าง
อย่าหลงลืมหินชาติชาติอาลัย

 ซึ่งเปรียบปรายหมายเดือนเหมือนพระบาท
 แม่นหากฝ่าละอองไม่ต้องการ
 ด้วยรักใคร่ได้มาเป็นข้าบาท
 เป็นห่วงหลังหวังใจให้เจริญ
 พระมีคุณอ่อนอกเมื่อตักยาก
 จะจำไปไพรพนมด้วยดรมตรอม
 พระองค์น้อยเนตรซ้ายไม่หมายร้าง
 ความรักใคร่ไม่ลืมปลื้มวิญญาณ์
 สามภักดิ์รักใคร่จะไปเฝ้า
 จะส่งใครไปเล่าเขาก็ลวง

 ถึงลับหลังยังช่วยอวยสวัสดิ์
 คอยถามข่าวชาววังฟังอาการ
 พลอยยินดีปริดาประสาทยาก
 ไม่หายรักมักรำลึกนึกจ้านง

ถึงแม้ว่าสุนทรภู่จะมี ได้เขียนวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์ไว้ดังเช่นกวีบาง
ท่าน แต่ในนิทานบางเรื่อง เช่น สิงห์ไกรภพ สุนทรภู่ก็ได้หยิบยกเอาพระราชกรณียกิจของพระ-
บาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมากล่าวถึงเป็นการเทอด
พระมหากุณาธิคุณที่ทรงมีต่อประชาชน ออกจากนั้นเมื่อท่านไปทำบุญทำกุศลที่ใดก็มักจะกล่าวถวาย
บุญกุศลนั้นแด่พระเจ้าอยู่หัวทุกครั้ง แม้แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งสุนทรภู่อธิ
ว่า พระองค์ไม่โปรดท่าน สุนทรภู่อธิได้ละแ่ว้นที่จะแสดงความเคารพและจงรักภักดีในโอกาสต่างๆ เหล่านี้
แสดงว่าสุนทรภู่เป็นผู้มีความนิยมยกย่องสถาบันกษัตริย์อย่างยิ่งเช่นเดียวกับชาวไทยทั้งมวล

ใจจะขาดคิดหมายไม่วายหวัง
จะเวียนบังคมบาทไม่ขาดปี
สำหรับปูเสื่อสาดคอยกวาดผง
ได้ดำรงร่มเกล้าทั้งเข้าเย็น
ด้วยแสนยากยังไม่ที่ให้เห็น
จึงจำเป็นจำพรากจำจากไป
ให้เหมือนอย่างเมรุมาศไม่ทวาดไหว
น้ำพระทัยทูลเกล้าจงยวยิน
ให้เปรื่องปราดปรีชาศักดิ์หาญ
โปรดประทานโทษกรณีที่สอนเกิน
จะบาราคแรมร้างไปห่างเหิน
ไซ้จะเชิญชวนชั่วให้มัวมอม
ถึงตัวจากแต่จิตสนิทสนม
ทูลกระหม่อมเหมียมแก้วแว่นยานา
พระองค์กลางอยู่เฝ้าเหมือนเนตรขวา
ได้ฟังพาพบเห็นค่อยเย็นทรวง
พระทูลเกล้าก็ยังไม่ยั้งหลวง
ต้องนั่งวงแหงออกตกตะลึง
ให้สมบุรณ์พูนสมบัติพิสดาน
ได้ทราบสารว่าเป็นสุขทุกพระองค์
เหมือนกาฝากฝ่าพระบาทตั้งราชหงส์
ไม่เห็นองค์เห็นแต่ฟ้าก็อวรณ์

๘. สนใจกิจการบ้านเมือง

สุนทรภู่แสดงความสนใจในกิจการของบ้านเมืองและพยายามต่อสู้เพื่อขจัดความเลวร้าย ความไม่เป็นธรรมในสังคมไว้ในวรรณกรรมของท่านหลายเรื่อง เช่นนิทานเรื่องพระไชยสุริยา สุนทรภู่ บรรยายความเสื่อมโทรมอย่างรุนแรงของเมืองสาวัตถี ซึ่งมีสาเหตุมาจาก

อยู่มาหมู่ข้าเฝ้า	ก็หาเยาวนารี
ที่หน้าตาดีดี	ทามโหรีที่เคหา
ค่าเช่าเฝ้าสี่ซอ	เข้าแต่หอล่อกามา
หาใต้ให้ภริยา	โลภพาให้บ้ำใจ
ไม่จำค่าพระเจ้า	เหไปเข้าภาษาไสย
ถือดีมีข้าไท	ฉ้อแต่ไพร่ใส่ชื่อคา
คดีที่มีคู่	คือไก่หมูเจ้าสุภา
ใครเอาเข้าปลามา	ให้สุภากว่าดี
ที่แพแก่ชนะ	ไม่ถือพระประเวณี
ขี้ออกได้ดี	ไล่ต่ำดีมีอาญา
ที่ชื่อถือพระเจ้า	ว่าโง่งเง่าเต่าปูลา
ผู้เฒ่าเหล่าเมธา	ว่าไบ้บ้ำสาระยา
ภิกษุสมณะ	เล่าก็ละพระสขัม
คาถาลำนำ	ไปเร่ร่ำทำแจโก

ด้วยเหตุนี้บ้านเมืองจึงเกิดความสับสนวุ่นวายและเดือดร้อนกันไปทั่ว

พาราสาვეณี	ใครไม่มีปราณีใคร
ดุดื้อถือแต่ใจ	ที่ใครได้ไล่เอาพอ
และ	
หาใต้ใครหาเอา	ไพร่ฟ้าเสร์ว้เปล่าอุรา
ผู้ที่มีอาญา	ไล่ตีต่ำไม่ปราณี

จะเห็นว่าความเสื่อมโทรมของเมืองสาวัตถีมีสาเหตุส่วนใหญ่มาจากความประพฤติชั่วร้ายของเหล่าอำมาตย์ เมื่อเกิดความวุ่นวายหนัก ๆ เขาก็มีน้ำป่าไหลบ่าเข้าท่วมบ้านเมืองจนล่มจมไป ซึ่งตรงกับเหตุการณ์เมื่อน้ำท่วมใหญ่ในรัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๗๔ ดังนี้ สุนทรภู่คงตั้งใจท้วงติงและเตือนความไม่อยู่ในทำนองคลองธรรมของเหล่าขุนนางในสมัยนั้น

ข้าราชการฝ่ายตุลาการดูเหมือนว่าจะถูกสุนทรภู่กล่าวตำหนิติเตียนบ่อยที่สุดทั้งทางตรงและทางอ้อม ในเรื่องพระอภัยมณีมีกล่าวถึงพวกนายด่านซึ่งคิดกบฏกษัตริย์ว่าหุโลม แสดงความฮึกเหิมใจด้วยการ “ทำท่วงที่เป็นสุภาตุลาการ” คือเมื่อไปถึงบ้านไหนก็ “เรียกเอาทั้งเหล่าข้าของควาหวาน” ทั้งนี้อาจเป็นเพราะสุนทรภู่เคยมีประสบการณ์ที่เข้มข้นมาจากการกระทำของตุลาการก็เป็นได้ ดังที่ได้แสดงความเจ็บช้ำไว้ในนิราศสุพรรณว่า

หีบหั้นน้นแหละเหลือ	ตระลาการ
ขู่ข่มเหงหักหาญ	ห่อนเว้น
เข้าพวกคิดอ่านพาล	เอาผิด พ่อเอ๋ย
กลหีบหั้นน้นคิดเน้น	นึกช้ำน้ำใจ
และ	
ยางเจ้าเขาจับจ้อง	จิกปลา
กินเล่นเป็นนักษา	สุขล้ำ
ตระลาการท่านศรัทธา	ถือสัตย์ สวัสดิ์แฮ
บนทรัพย์กลับกลืนกล้า	กล่าวคล้ายฝ่ายยาง

ขุนนางที่ชอบใช้อำนาจเบียดเบียนราษฎรก็ถูกสุนทรภู่ติเตียนไว้หลายครั้ง เช่นในนิราศสุพรรณกล่าววว่า

กาเหยี่ยวเที่ยวว้าวอน	เวหา
ร่อนร้ายหมายมัจฉา	โฉบได้
ขุนนางอย่างเฉียวกา	กินสัตว์ สุขเอย
โจรจับปรับใหม่ไซ้	เช่นฆ่าตัดดี

ในเรื่องพระอภัยมณี เมื่อกล่าวถึงตอนที่นางละเวงเกลี้ยกล่อมโจรป่ามิให้ปล้นนาง โจรก็ตอบอย่างสะใจว่า “แต่ขุนนางยังเบียนชาวพารา จะมาว่าแต่เราเป็นชาวดง” และในสิ่งทไกรภพ ตอนพรานป่าชักชวนท้าวอินธุมาศและมเหสีให้อยู่ด้วยกันว่า “อยู่กับกูเถิดสู้อย่างกลัวเสือ.....อยู่บ้านเมืองเคืองใจไม่สบาย อ้ายมุสนายเบียดเบียนทั้งตาปี” ในตอนที่คงคาประลัยครองเมืองสุนทรภู่ก็บรรยายถึงความเลวร้ายของเหล่าเสนาว่า

ด้วยเสนาข้าฝ้านั้นเหล่าโลก	เหลือละโมภมีแต่ล่อข้างฉ้อฉล
ปรึษาความกดกินแต่สินบน	จนฝูงคนทุกข์ตรอมระกำใจ

นอกจากจะเอาใจใส่ว่าเสียตีสุนนางที่ประพฤติมิชอบแล้ว สุนทรภู่ยังสนใจในกิจการบ้านเมืองทั่ว ๆ ไปอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากความตอนหนึ่งในเรื่องสิ่งทไกรภพ ซึ่งสุนทรภู่ได้บรรยายถึงคำรำพันของเหล่าเสนาอำมาตย์ที่มีต่อท้าวอินธุมาศว่า

มาตยาว่าไอ้พระทูลกระหม่อม
 พระโปรดเกล้าฯเข้าเดือนออกสามเดือน
 เรื่อง “เข้าเดือนออกสามเดือน” นั้นเป็นการเกณฑ์ไพร่เข้าทำงานให้หลวงตามระยะเวลาที่
 กำหนด ในสมัยอยุธยาไพร่หลวงต้องเข้าเวรทำงานให้ราชการเดือนหนึ่งและออกไปอยู่บ้านเรือนประ-
 กอบอาชีพของตนได้เดือนหนึ่ง เรียกว่า “เข้าเดือนออกเดือน” มาถึงสมัยรัชกาลที่ ๑ เปลี่ยนเป็น
 “เข้าเดือนออกสองเดือน” และสมัยรัชกาลที่ ๒ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พวกไพร่ได้รับการ
 ผ่อนผันเป็น “เข้าเดือนออกสามเดือน” ดังกล่าว ส่วนค่าน้ำและเชิงเรือนนั้นเป็นภาษีอากรที่หลวง
 เรียกเก็บจากราษฎร ค่าน้ำหมายถึงอากรจับสัตว์น้ำ และเชิงเรือนหมายถึงอากรค่าที่ ในสมัยรัชกาล
 ที่ ๓ ได้ยกเลิกเก็บภาษีค่าน้ำ เหล่านี้เป็นกรณีที่เป็นประโยชน์สุขของราษฎร สุนทรภู่จึงได้แสดง
 ความชื่นชมไว้ให้ปรากฏ

๕. มีอารมณ์อ่อนไหว ชาติความมั่นคงทางใจ

จากประวัติชีวิตและผลงานของสุนทรภู่ ทำให้เห็นบุคลิกภาพของท่านอีกประการหนึ่งอย่าง
 ชัดเจน คือ มีอารมณ์อ่อนไหว สะเทือนใจง่าย ประทับใจกับสิ่งที่มาเกี่ยวข้องอย่างรุนแรงและ
 เปลี่ยนแปลงอารมณ์ได้รวดเร็ว หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือเป็นคนที่ชาติความมั่นคงทางใจนั่นเอง
 ลักษณะเช่นนี้ทำให้ท่านไม่อาจต่อสู้กับอุปสรรคชีวิตได้ ดังจะเห็นว่าเมื่อประสบความคับแค้นหรือทุกข์-
 โศกครั้งใดก็แทบจะควบคุมตนเองไม่ได้ เรื่องรำพันพิลาปที่สุนทรภู่แต่งในขณะเผชิญเหตุการณ์คับ-
 แค้นใจนั้น นับว่าสะท้อนให้เห็นความเป็นผู้มีจิตใจอ่อนไหวได้เป็นอย่างดี กล่าวคือ การลำดับความ
 เป็นไปอย่างสับสน เริ่มต้นด้วยการกล่าวว่าจะบันทึกความฝันแต่กลับกล่าวระลึกถึงความหลัง บรรยาย
 ความคับแค้นใจและความอาลัยที่ต้องจากที่อาศัยเวลานั้นคือวัดเทพธิดา แล้วจึงกล่าวถึงความฝัน ต่อไป
 กลับหันแสดงความอาลัยข่าวของในวัดตลอดจนความสุขสบายที่เคยได้รับ จบลงด้วยการฝันเฟื่องว่าจะ
 ลักพาหญิงที่ตนรักไปครองคู่อย่างมีความสุข เหล่านี้แสดงถึงภาวะทางอารมณ์และจิตใจของผู้แต่งคือสุนทรภู่
 ได้เป็นอย่างดี

ในนิราศเมืองเพชร สุนทรภู่ว่าถึงภาวะอารมณ์และจิตใจที่หวนไหวอย่างรุนแรง ขนาด
 ที่ท่านลงความเห็นเองว่า “เมื่อเป็นบ้ามาคนเดียวเที่ยวสำนัก เขารับรักรู้คุณกรุณา” และอีกตอนหนึ่ง
 ว่า “คิดถึงปีเมื่อเป็นบ้าเคยมานอน ชมลูกจันทน์กลั่นกลิ่นระรินวัน จนเที่ยงคืนแขนซ้ายกลายเป็นหมอน”
 ทั้งสองเหตุการณ์นี้ ไม่มีเรื่องราวบ่งชี้ว่า มีอะไรเป็นสาเหตุบีบบังคับให้สุนทรภู่ต้องได้รับความกระทบ-
 กระทบใจเช่นนั้น แต่ก็ทำให้เห็นว่า สุนทรภู่เป็นคนมีจิตใจอ่อนแอ อ่อนไหวง่าย จนบางครั้งวีก
 หวนไหวถึงขนาดใกล้เคียงกับคนเสียจริตทีเดียว

ในระหว่างที่สุนทรภู่ออกบวชนั้น ปรากฏว่าท่านต้องโยกย้ายวัดที่พำนักอาศัยหลายครั้งด้วยกัน เท่าที่มีหลักฐานยืนยันตามเนื้อความในนิราศที่สุนทรภู่แต่ง วัดที่ท่านเคยอยู่ก็มีวัดราชบูรณะ วัดอรุณราชวราราม วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และวัดเทพธิดา อีกทั้งยังเล่ากันว่าท่านเคยอยู่ที่วัดมหาธาตุอีกแห่งหนึ่งด้วย การที่ท่านต้องโยกย้ายวัดที่อยู่อาศัยแต่ละครั้งส่วนใหญ่เป็นเพราะได้รับความคับแค้นใจอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ที่ต้องย้ายออกจากวัดราชบูรณะ “เพราะชุกเข็ญคนพาลมารานทาง” และท่านไม่ได้รับความเป็นธรรมจากเจ้าอาวาส ดังที่กล่าวไว้ในนิราศภูเขาทองว่า “จะยกทียบบิบัติเป็นที่ตั้ง ก็ใช้ถั่งแทนสัดเห็นชัดขวาง” สาเหตุที่ย้ายจากวัดอรุณราชวรารามนั้นไม่มีหลักฐานแน่ชัด แต่จากข้อมูลที่สุนทรภู่เล่าไว้ในนิราศสุพรรณนั้น ชวนให้เข้าใจว่าสาเหตุของความเดือดร้อนคราวนี้น่าจะสืบเนื่องมาจากการประทุษร้ายเมตตวินัยด้วยการ “เคยปกนกันน้อยคน คู่พร้อง” และ “เคยลอบตบสารสมร สมานสมัค รักเคย” จนเป็นเหตุให้สุนทรภู่ถูกลงโทษหรือต้องคำครหาจนต้องย้ายไปอยู่วัดอื่น และเหตุที่ต้องย้ายจากวัดเดิมมาอยู่ที่วัดเทพธิดาก็เพราะมีเรื่องเดือดร้อนดังที่เล่าไว้ในรำพันพิลาปว่า “เป็นคราวเคราะห์ก็ต้องพรากจากวิหาร กลัวพวกพาลผู้ร้ายจ้าย้ายหนี” แม้เมื่อมาอยู่วัดเทพธิดาแล้วก็ยังมี “ไพร่รุกบุกเบียนเป็นเสี้ยนหนาม” จึงต้องตัดสินใจย้ายออกจากวัดเทพธิดาอีก เกี่ยวกับเรื่องที่ต้องโยกย้ายอยู่เรื่อยไปนี้สุนทรภู่กล่าวไว้อย่างขมขื่นใจในรำพันพิลาปว่า

คิดอายเพื่อนเหมือนเขาเล่าแม่เจ้านี	เวไปบี่ละร้อยเรือนเดือนละร้อยบ้าน
เพราะบุญน้อยย้อยย้อประมาณ	เหลือที่ท่านอุปถัมภ์ช่วยบำรุง

จะเห็นว่า การที่สุนทรภู่ต้องย้ายที่อยู่บ่อย ๆ มีสาเหตุซึ่งท่านกล่าวว่า “เพราะชุกเข็ญคนพาลมารานทาง” บ้าง “ไพร่รุกบุกเบียนเป็นเสี้ยนหนาม” บ้าง และ “กลัวพวกพาลผู้ร้ายจ้าย้ายหนี” บ้าง ทำให้ดูเหมือนว่าเกือบทุกหนทุกแห่งจะมีแต่ผู้เป็นศัตรูหรือเป็นปรปักษ์กับสุนทรภู่ทั้งสิ้น ปัญหาเช่นนี้เกิดกับท่านครั้งแล้วครั้งเล่า จนถึงกับกล่าวไว้อย่างเจ็บช้ำในรำพันพิลาปว่า “เที่ยวซ่อนเร้นไว้ฤกดีหวาดวิญญาณ์” และ “ทั้งบ้านทั้งวังวัดเป็นศัตรู แม้นขึ้นอยู่ยากเย็นจะเห็นใคร” ดังนั้นเห็นได้ว่าสุนทรภู่ต้องเป็นคนปรับตัวเข้ากับผู้อื่นได้ยาก หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือไม่มีมนุษยสัมพันธ์ ทำให้เข้ากับใครไม่ได้ซึ่งมีสาเหตุเนื่องมาจากความมีอารมณ์อ่อนไหวและขาดความมั่นคงทางใจของสุนทรภู่นั่นเอง

๑๐ มีความบริสุทธิ์ใจต่อคนทั่วไป

บุคลิกภาพอีกอย่างหนึ่งของสุนทรภู่ก็คือเป็นคนตรงไปตรงมา จริงใจและมีความบริสุทธิ์ใจต่อคนทั่วไป ความที่ท่านเสแสร้งหรือประจบสอพลอใครไม่เป็นนี่เองที่ทำให้ท่านดูเป็นคนแข็งกระด้างและถือดี จนเป็นเหตุให้มีเรื่องขัดพระทัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างรุนแรง รวมทั้งต้องขัดเคืองกับผู้อื่นอีกหลายครั้ง ซึ่งทำให้ต้องย้ายที่อาศัยอยู่เสมอดังปรากฏในประวัติชีวิตของท่านแล้ว

ความบริสุทธิ์ใจของสุนทรภู่ปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดในวรรณกรรมประเภทนิราศซึ่งเปรียบเสมือนอัตชีวประวัติของท่าน ที่เราสามารถทราบเรื่องราวของท่านอย่างถ้วนถี่และถูกต้องตามความเป็นจริงมากที่สุดก็เนื่องมาจากความกล้าที่จะกล่าวถึงตนเองทั้งในแง่ดีและแง่เสียอย่างเปิดเผย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องใหญ่หรือเรื่องเล็กน้อยสักเพียงใดก็ตาม สุนทรภู่มุ่งสู่ถึงความอัปลักษณ์ ความเจ้าชู้ และความประพฤติน่าเกลียดไม่ต่างจากหลายประการของท่านอยู่เสมอ ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างจากนิราศบางตอนมาให้พิจารณาว่าสุนทรภู่เป็นคนมีความจริงใจเพียงไร ตอนแรกจากนิราศพระบาท สุนทรภู่อ้างถึงสภาพที่ท่านถูกเกลี้ยให้ขึ้นช้างตกมันว่า

เพื่อนเขาแกล้งตบมือกระพือพัด	ช้างสะบัดบุกไปในไพรสณฑ์
ผงะหงายคนท่ายเขาคว่าทัน	โอ้แม่จันเจียนจะไม่เห็นใจจริง
นึกจะโจนจากข้างลงกลางเถื่อน	แล้วอายเพื่อนเขาจะเย้ยว่าใจหญิง
แต่ตั้งเคียรเวียนหน้าหน้าย่นดาวัง	เอาคอพิงพาดคักมาตามทาง

อีกตอนหนึ่งจากนิราศภูเขาทอง เมื่อสุนทรภู่ไปจอดเรืออยู่หน้าวัด โดยเล่าว่า

ได้ฟังเล่นต่าง ๆ ที่ข้างวัด	จนสังตเวียงหลับลงกับหมอน
ประมาณสามยามคล้าในอัมพร	อ้ายโจจรจู่จ้วงเข้าล้วงเรือ
นาวาเอียงเสียงกุกกุกขึ้นร้อง	มันดำล่องน้ำไปข้างไผ่เหลือ
ไม่เห็นหน้าสนุศิษย์ที่ซัดเชื้อ	เหมือนเนื้อเบื้อบ้ำเคอะดูเชอะชะ
แต่หนูพุดจัดแจจตุย่นส่อง	ไม่เสียของชาวเหลืองเครื่องอัฐฐะ
ด้วยเดชตะบะบุญกับคุณพระ	ชัยชนะมารได้ตั้งใจปอง

ด้วยความบริสุทธิ์ใจของสุนทรภู่อ้างที่กล่าวมานี้ ทำให้คิดไปได้ว่า การที่สุนทรภู่อ้างว่าตำหนักลอนของกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ท่ามกลางที่ประชุมกวีหน้าพระที่นั่งทั้งสองครั้งนั้น เป็นเพราะในขณะที่กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ทรงขอให้สุนทรภู่อ้างตรวจแก้ไขกลอนให้ นั้น ท่านเห็นว่าไม่มีข้อตำหนิที่จะต้องแก้ไขจริงๆ แต่ภายหลังกลับมามองเห็นข้อบกพร่องเมื่อตอนได้ฟังอีกครั้งหนึ่ง จึงท้วงติงขึ้น เพื่อที่จะให้บทกลอนนั้น ๆ สมบูรณ์อย่างแท้จริง อย่างไรก็ตาม เจตนาบริสุทธิ์ของสุนทรภู่ครั้งนั้นก็ถือว่ามีเหมาะสม เพราะไม่ต้องด้วยกาลเทศะ และพฤติกรรมเช่นนั้นก็นำความลำบากมาสู่สุนทรภู่ในเวลาต่อมาด้วย

บุคลิกภาพของสุนทรภู่ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ส่วนใหญ่ได้เอื้ออำนวยต่อการสร้างสรรควรรณกรรมเป็นอย่างมาก กล่าวคือ ทำให้สุนทรภู่อ้างมีความสนใจงานด้านกวีนิพนธ์ ตลอดจนถึงส่งเสริมให้ท่าน

มีความสามารถในการสร้างสรรค์วรรณกรรม เช่น พลังความปรารถนาชื่อเสียงเกียรติยศตนเองที่มีส่วนอย่างสำคัญที่ทำให้สุนทรภู่ใส่ใจและเห็นคุณค่าของการศึกษา จึงปรากฏว่า สุนทรภู่เป็นผู้ทรงความรู้ที่น่าพิศวง ทั้ง ๆ ที่เป็นเพียงคนธรรมดาสามัญ ซึ่งสำหรับสมัยนั้นโดยปกติแล้วจะไม่มีโอกาสเล่าเรียนมากนัก สุนทรภู่ได้นำความรู้ที่ได้จากการอ่าน การฟัง และประสบการณ์โดยตรงไปสร้างสรรค์วรรณกรรมที่เป็นแบบฉบับของตนเองทั้งในแง่ของฉันทลักษณ์และเนื้อเรื่อง จะเห็นว่าสุนทรภู่ปรับปรุงกลอนสัมผัสอักษรที่นิยมกันอยู่ก่อนมาเป็นสัมผัสสระ ซึ่งทำให้กลอนมีเสียงเสนาะเป็นจังหวะอ่านง่าย ดิตดุติตดา และประทับใจคนอ่านมากที่สุด ทางด้านเนื้อเรื่องท่านก็เปลี่ยนจากเรื่องเพื่อฝันไกลตัวมาสู่ความเป็นจริง มาเป็นเรื่องของคนที่มีสุข มีทุกข์ มีความสำเร็จและความล้มเหลว การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ทำให้นิทานของท่านเป็นเรื่องที่ใกล้ตัวคนอ่านมากขึ้น ทำให้ผู้อ่านได้ประโยชน์จากเนื้อเรื่องและปรัชญาที่สอดแทรกไว้ ฉะนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าความใส่ใจในการศึกษาหาความรู้ของสุนทรภู่ เป็นประการหนึ่งที่ส่งเสริมวรรณกรรมของท่านให้ได้รับความนิยมน้อยอย่างสูง นอกจากนี้ความเป็นผู้ขาดความมั่นคงทางใจ มีอารมณ์อ่อนไหว ทำให้สุนทรภู่เข้าใจและรับรู้ความละเอียดอ่อนของชีวิตได้อย่างรวดเร็ว รู้ซึ่งถึงธรรมชาติธรรมชาติของมนุษย์ว่ามีความต้องการพื้นฐานอะไร ลักษณะเช่นนี้ถือว่าเป็นคุณสมบัติพิเศษของศิลปิน ซึ่งทำให้สุนทรภู่ประสบความสำเร็จอย่างสูงในการแต่งกวีนิพนธ์ ทั้งประเภทนิราศและนิทาน กล่าวคือทำให้สุนทรภู่สอดแทรกปรัชญาและความสะท้อนอารมณ์ไว้ได้อย่างเต็มที่ ทำให้ท่านมีจินตนาการอันกว้างไกล สามารถสร้างนิยายได้แปลกแตกต่างไปจากกวีอื่น ๆ อย่างน่าสนใจและสามารถสร้างตัวละครให้มีบทบาทและนิสัยใจคอที่สมจริงอย่างยิ่ง เหล่านี้เป็นผลมาจากบุคลิกภาพดั่งที่ได้กล่าวมาแล้ว